

MinisterievanPropaganda.org

**DE JAREN
80**

**USSR
DETENTE, HANDEL
en DISSIDENTEN**

F. van den Berghe

H. Durieux

T. Esch

J. Lowette

L. Mertens

EPO

Francis van den Berghe
Hugo Durieux
Toon Esch
Toon Lowette
Ludo Mertens

USSR

DETENTE, HANDEL
EN DISSIDENTEN

De jaren 80 wordt geleid door een autonome redaktieraad. Hij alleen beslist welke boeken in de reeks worden opgenomen en hij heeft uitsluitend zeggenschap over de tekst.

De redaktieraad bestaat uit *Francis van den Berghe, Rosanne Germonprez, Toon Lowette, Ernst Utrecht, Gerard van Winkelhoff*.

Uitgeverij EPO, Berchem

ISBN 90 6445 661 5

D 1980 2204 003

Omslagontwerp : Jan van Buyten

Wie zijn wensen voor werkelijkheid neemt, en droomt dat sport en politiek niets met elkaar te maken hebben, wordt brutaal wakker geschud wanneer de realiteit haar recht weer opeist. Er is niet zoveel veranderd sinds de Olympische Spelen in 1936 in Berlijn het nazi-Duitsland van toen in de ogen van de wereld een respectabel karakter moesten geven. Voor autoritaire en ondemokratische regimes is een sportgebeuren dat miljoenen bezig houdt, een welkome gelegenheid om hun image op te poetsen. Dat die regimes de politieke betekenis van dergelijke sportmanifestaties ontkennen, verandert niets aan de zaak, want die ontkenningen dienen enkel als een façade. Achter de schermen vaardigen diezelfde regimes richtlijnen uit voor een doelbewust politiek gebruik van de sportieve massamanifestaties.

Dat bleek in 1978 bij de Wereldbeker voetbal in Argentinië, maar ook voor de Olympische Zomerspelen 1980 in de hoofdstad van de USSR lijkt een politieke rol te zijn weggelegd, die vele atleten en sportfans liever niet zouden zien. In het feit dat Moskou werd gekozen als Olympische plaats zien de Sovjet-russische leiders een internationale goedkeuring van hun beleid, zowel op binnenlands als op buitenlands vlak.

Dat blijkt uit een speciaal ter gelegenheid van de Spelen gepubliceerde bijdrage in het officiële handboek voor militanten van de Kommunistische Partij van de Sovjetunie. "Het besluit om de eer van het houden van de Olympische Spelen aan de hoofdstad van de eerste socialistische staat ter wereld te geven, was het overtuigend bewijs van de algemene erkenning van het historische belang en van de juistheid van het buitenlands beleid van ons land, en van de enorme verdiensten van de Sovjetunie in de strijd voor de vrede", zo verklaart het hand-

boek. In het licht van de Sovjetrussische interventies in Tsjechoslowakije in 1968, in Ethiopië en Eritrea, en in Afghanistan, krijgen deze verklaringen een wrange betekenis. Volgens het handboek moet het feit dat Moskou tot standplaats van de Olympische Spelen werd gekozen ook de invloed van de Sovjetunie in de wereld tegenover die van de Verenigde Staten en het hele Westen doen toenemen. De bittere ideologische strijd tussen de twee sociale systemen heeft volgens het handboek een directe invloed op de keuze der Olympische standplaatsen.

Dit alles staat wel heel ver van officiële verklaringen dat de Sovjetunie zich strikt aan de 'Olympische geest' wil houden, m.a.w. sport en politiek niet met elkaar wil vermengen. De vice-voorzitter van het Sovjetrussische Olympische Komitee, V.I. Popov, verklaarde in januari 1980 in een rechtstreeks vraaggesprek met de westerse televisie dat de Sovjetunie, "in tegenstelling tot de westerse boycotplannen voor Moskou '80, zich strikt aan de Olympische geest zal houden. Wij zullen de Winterspelen in het Amerikaanse Lake Placid nooit boycotten". De nogal dubbelzinnige houding, met aan de ene kant een officiële ontkenning en aan de andere kant een al even officiële, maar voor een ander publiek bestemde, bevestiging van de politieke rol van de Spelen, zet een traditie voort die zowel in Berlijn 1936 als in Buenos Aires 1978 merkbaar was.

Deze dubbelhartige opstelling van de Sovjetunie inzake een boycot wordt nog eens duidelijk geïllustreerd aan de hand van de boycotakties in het verleden gevoerd door dit land, al dan niet om juiste (politieke) redenen. We geven een opsomming :

- 1967 — Universiade te Tokio
- 1973 — Wereldbeker voetbal te Santiago in Chili
 - Wereldkampioenschappen vijfkamp te Berlijn
- 1975 — Turnwedstrijd te Berlijn
- 1976 — Wereldkampioenschappen snelschaatsen en turnen te Berlijn
- 1978 — Wedstrijd voor de voetbalbeker van Europa te Tirana in Albanië
 - Wereldkampioenschap schieten te Seoel in Zuid-Korea

1979 — Wereldkampioenschap basketbal te Seoel in Zuid-Korea en boogschieten te Berlijn

In het boek wordt een breed beeld gegeven van de realiteit achter de Olympische Zomerspelen in 1980 te Moskou. De bedoeling is de lezer enig achtergrondmateriaal te verschaffen om politieke slogans, hoogdravende verklaringen en veel hypokrisie rond de Spelen te kunnen doorgronden. Belangrijk is in dit verband de betekenis van een Amerikaanse boycot, die in verscheidene milieus op veel weerstand stuit; de invloed van de Spelen op de positie van de democratische oppositie, en de rol die handelsbetrekkingen, investeringen, kontrakten, enz. spelen. Welke positie neemt België in dit geheel in ?

Propagandistische en verborgen economisch-politieke elementen vervalsen de werkelijkheid, die wordt omgezet in bepaalde ideeën, fikties en myten ten gunste van een aantal betrokken partijen. Dit boek geeft geen pasklare oplossing voor komplekse onderwerpen als boycot, politieke implicaties, dissidentie en détente. Wel kan het een aanzet vormen tot de discussie over de Spelen, politiek en economisch 'misbruik' ervan en een kritische kijk op dit hele 'sportieve' gebeuren.

In *hoofdstuk A* wordt de weg van vreedzame koëxistentie naar détente toegelicht. Steeds meer wordt een écht gewapend treffen voorkomen; de wedijver spitst zich in grote mate toe op economische groei en de verdeling van invloedssferen. Verre-gaande economische samenwerking tussen de twee super-machten is inmiddels een feit. Détente blijkt enkel voor Euro-pees gebruik opgezet.

In *hoofdstuk B* komen de drie korven van de Akkoorden van Helsinki aan bod. Er wordt ingegaan op de bloeiende Oost-Westhandel, de enige tastbare realisatie uit de Helsinki-korven.

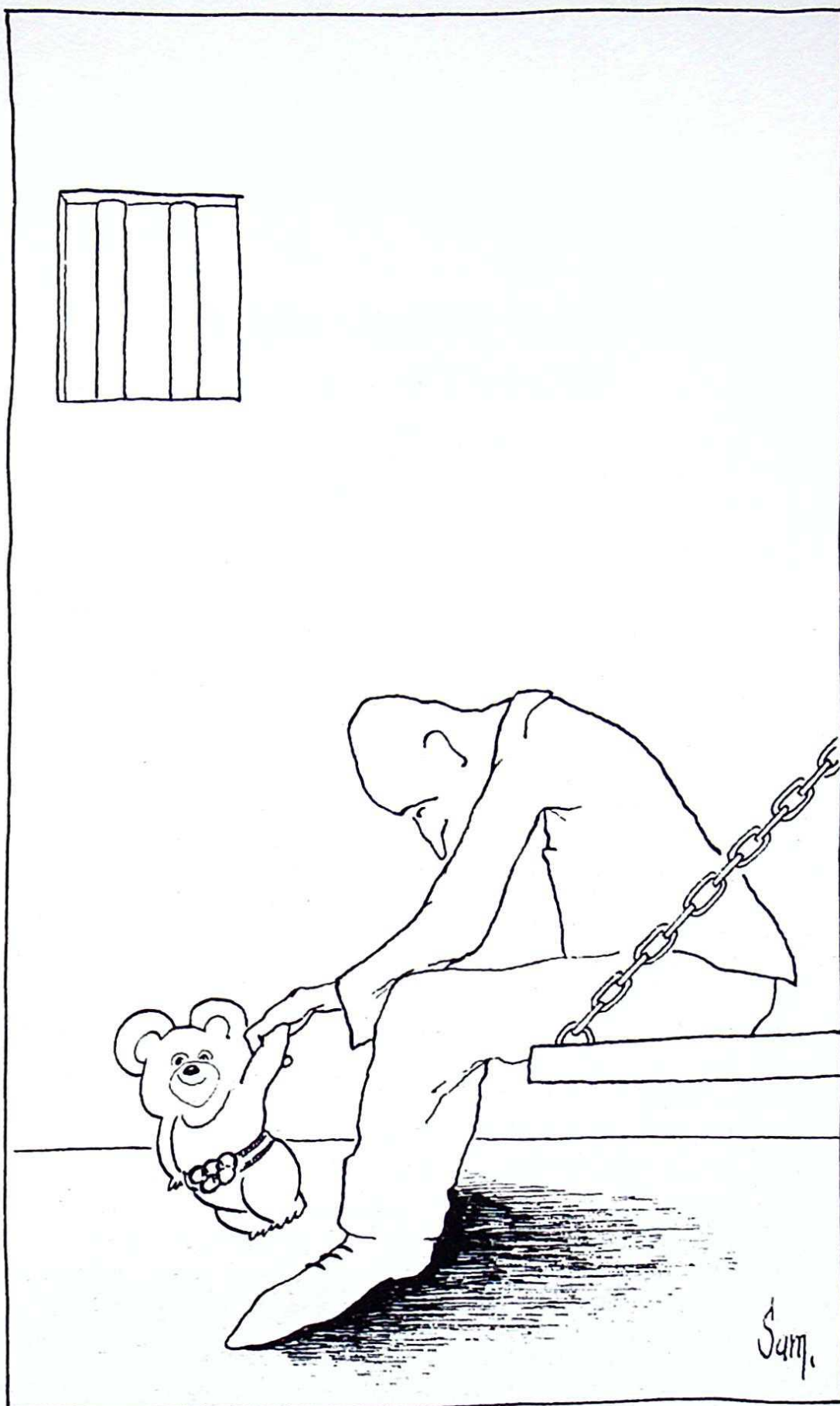
Van échte ontwapening is in de realiteit echter geen sprake. Deze korf wordt veelal opgehangen aan MBFR- en SALT-akkoorden, maar technologische vernieuwingen achterhalen steeds snel alle afspraken.

Nog steeds is er in de USSR geen echte, toch grondwettelijk gewaarborgde, vakbondsvrijheid. Ook de humanitaire bepalingen van de Slotakte van Helsinki worden gewoon genegeerd.

In *hoofdstuk C* wordt de politieke en economische integratie binnen de Comecon behandeld. De Sovjetunie heeft hier zo'n overwicht, dat van een zeer eenzijdige integratie kan gesproken worden.

Verder wordt gewezen op het grote zakelijke belang en het prestige van de Sovjetunie bij de organisatie van de Olympische Spelen, die ook gebruikt worden voor binnenlandse propaganda en een bevestiging zouden betekenen van de 'juiste buitenlandse politiek van de Sovjetunie'.

En tenslotte : gaan we naar een nieuwe koude oorlog ? In het laatste hoofdstuk volgt een visie op de verhouding van wedijver en détente tussen de VS en de USSR.

VAN VREEDZAME
KOEXISTENTIE
TOT DETENTE
Hugo Durieux

Op 1 augustus 1975 ondertekenden te Helsinki regeringsleiders en staatshoofden van 35 landen de Slotakte van de *Konferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (KEVS)*. Dit dokument, dat overigens geen verdrag is en geen bindende kracht heeft, bevestigt een aantal principes, die voortaan de verhoudingen tussen de VS, Canada en alle Europese landen zouden moeten bepalen. Voor de duidelijkheid werden deze afspraken in *drie korven* ondergebracht : de veiligheid in Europa, samenwerking op het gebied van de economie, wetenschap, technologie en het milieu en samenwerking op humanitair en ander gebied. Deze *Akkoorden van Helsinki* werden door velen voorgesteld als een definitieve stap op weg naar ontspanning tussen de twee supermachten en naar ontwapening in Europa.

De konferentie heeft haast twee jaar geduurd, een korte periode als je het vergelijkt met het aantal jaren dat de VS en de USSR besteed hebben om hun posities in Europa vast te leggen. De Europese staten, zelfs in EG-verband, hebben deze machtsstrijd haast steeds ondergaan.

1945. In februari (het Derde Rijk heeft zich nog niet overgegeven) verdeelden de VS, Engeland en de Sovjetunie, de enige (toenmalige) grootmachten die nog militair overeind stonden, het Europese grondgebied in 'invloedssferen'. Voor Churchill kwam het er in Jalta vooral op aan de kommunistische invloed in Zuidoost-Europa tegen te gaan : Griekenland mocht in elk geval niet binnen de Sovjetsfeer terechtkomen. De VS, de enige natie die economisch versterkt uit de tweede wereldoorlog gekomen was, had dringende behoefte aan nieuwe markten om de binnenlandse economische groei op peil te houden. Ook Stalin verdedigde economische belangen i.v.m. de heropbouw van een totaal verwoest Rusland.

Bij deze economische motieven speelden uiteraard ook politiek/ideologische conflicten, die voor de westerse mogendheden vooral terugvielen op angst voor het kommunisme. In de Sovjetunie vreesde men de omsingeling door kapitalistische staten, zodat het er op aan kwam zich te verzekeren van de steun van gelijkgezinde aangrenzende landen.

Het akkoord van Potsdam, in augustus 1945, was al gericht op het aanleggen van een bufferzone tussen het oostelijk en het westelijk blok. Oostenrijk werd losgemaakt van het Derde Rijk en zou tot 1955 door de vier grote mogendheden bezet blijven. De grens tussen Polen en Duitsland werd vastgelegd op de loop van de Oder en de Neisse. De feitelijke bezetting van Duitsland (ten oosten van de Elbe door het Sovjetleger, in het westen door de geallieerden) werd officieel bekrachtigd. Lang bleef de idee om van het overwonnen Duitsland een gedemilitarizeerde, neutrale zone te maken, niet overeind. In de lente van 1947 al, terwijl in Moskou onderhandeld wordt over de toekomst van Duitsland, lanceert de regering-Truman in Washington haar *Marshall-plan*. Dit gigantische hulpprogramma moet de VS toelaten West-Europa en vooral Duitsland weer op te bouwen tot een economisch bastion tegen de socialistische staten. Vanaf 1948 bereiden de VS, Frankrijk, Engeland en de Benelux-landen openlijk de oprichting van de *Bondsrepubliek Duitsland* voor.

Wanneer ze in juni van dat jaar overgaan tot een eenzijdige munthervorming in West-Duitsland en West-Berlijn, besluit de Sovjetunie tot een blokkade van de stad. De Amerikanen beginnen een luchtbrug om de geallieerde troepen in Berlijn te bevoorraden. In september 1949 vormt de BRD haar eerste regering, onder de leiding van de kristen-demokraat Konrad Adenauer. Drie weken later wordt ook de *Duitse Democratische Republiek* opgericht. De koude oorlog was nu goed op gang. De scheiding tussen een 'Amerikaans' en een 'Russisch' blok in Europa was definitief geworden.

Inmiddels was in 1949 ook de *Noord Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO)* opgericht. De VS bouwde verder aan haar plan voor Europa, dat uiteindelijk zou leiden tot de oprichting van de *Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS)*

en de *Europese Economische Gemeenschap (EEG)*. In 1952 bracht Molotov een nieuw voorstel op tafel : Duitsland zou een regering kiezen op basis van vrije verkiezingen voor heel het grondgebied, en zou mogen beschikken over een defensief leger dat tot geen enkele alliantie zou toetreden. Het voorstel werd verworpen en in 1955 wordt de Bondsrepubliek opgenomen in de NAVO. Een week later leggen de socialistische landen hun militair samenwerkingsverband vast in het *Warschau-pakt*.

Soms lijkt het of de koude oorlog zal uitgroeien tot een echte gewapende strijd tussen de twee blokken. Amper tien jaar na het einde van de tweede wereldoorlog doen de oorlog in Korea en de Suez-krisis in heel de wereld de angst voor een treffen tussen de twee overwinnaars sterk stijgen. Dat het toen niet zo ver gekomen is, heeft voor een deel te maken met de wederzijdse angst voor een uiteindelijke konfrontatie en verder met het feit dat zowel de VS als de USSR hun conflicten konden laten uitvechten door hun bondgenoten. De stilzwijgende afspraak dat de twee grootmachten elkaar niet rechtstreeks in een gewapend konflikt tegemoet zouden treden, impliceerde een duidelijke afbakening van de respektieve invloedssferen.

Deze verdeling bleek al duidelijk in 1956, toen de CIA wel het Hongaarse verzet tegen het regime van Rakosi, Gerö en Kadar aanmoedigde, maar de VS niet tussenkwam toen dit verzet op een bloedige wijze door het Sovjetleger werd neergeslagen. In 1962 moest de USSR inbinden, toen J.F. Kennedy wel een anti-Amerikaans Cuba binnen zijn invloedssfeer kon dulden, maar zeker geen Sovjetraketten op dat eiland wilde. Sinds 1945 hebben de VS en de USSR onophoudelijk elkaars invloedssfeer ondermijnd en aangetast. Tot een rechtstreekse konfrontatie is het echter nooit gekomen. Vreedzame koëxistentie, détente en machtsevenwicht beheersen al dertig jaar de regels van het spel.

VREEDZAME KOEXISTENTIE

Na de tweede wereldoorlog werd het grootste deel van West-Europa met behulp van het Marshall-plan weer overeind geholpen. Het belang van de VS in deze hulp lag voor de hand : een nieuwe afzetmarkt kreëren voor de overvloedige Amerikaanse produktie en militair een sterke dam opwerpen tegen het 'rode gevaar' uit het oosten. Amerikaanse en Europese bankiers dachten een Europese Economische Gemeenschap uit, de Bondsrepubliek Duitsland werd tegen alle eerdere afspraken in weer stevig bewapend. Vooral de verdeling van Duitsland en de positie van Berlijn hierin zou gedurende meer dan twintig jaar een politiek knelpunt blijven tussen Oost en West. De konferentie van de Grote Vier (Engeland, Frankrijk, de VS en de USSR), die in 1945 in die stad plaats had, liep op niets uit, niet-tegenstaande het Sovjetvoorstel voor een algemeen Europees veiligheidssysteem.

Minister van buitenlandse zaken Molotov had immers een plan, waarin alle Europese staten elkaars veiligheid zouden garanderen. Zolang de BRD en de DDR niet herenigd waren, zouden ze een neutrale status houden, zoals Oostenrijk. De naleving van het verdrag zou gecontroleerd worden door de VS, de USSR en de volksrepubliek China (die door de VS nog niet erkend was). Het plan werd echter door John Foster Dulles als een slechte grap van de hand gewezen.

Toch was voor de nieuwe partijtop in de USSR, onder leiding van *Nikita Kroetsjov*, vreedzame koëxistentie de leidraad geworden voor de gehele buitenlandse politiek. Op het 20ste kongres van de KPSU bracht Kroetsjov twee rapporten uit : het geheime, waarin met Stalin werd afgerekend, en het openbare over de vreedzame koëxistentie en de vreedzame weg naar het socialisme.

Met de uitvinding van de atoombom (waarover toen enkel de VS en de USSR beschikten) was, volgens het rapport, een nieuw historisch tijdperk begonnen. Elk konflikt zou nu kunnen uitgroeien tot een nukleaire oorlog, waarin de hele mensheid vernietigd zou kunnen worden. Tegenover deze dreiging moeten de VS en de USSR wel vreedzaam samenleven. De wedijver tussen de twee grootmachten zou enkel op economisch en politiek terrein uitgevochten worden, maar dit zou ruim voldoende zijn om aan heel de wereld de superioriteit van het socialisme te bewijzen.

Kroetsjovs objektief was niet min : de kapitalistische wereld op economisch en maatschappelijk gebied inhalen, en van de USSR de belangrijkste industriële mogendheid ter wereld maken. Dankzij de opbouw van China tot een moderne industriestaat, zou het socialistische blok in 1970 dan al meer dan de helft van de wereldproduktie op zich nemen. Nauwelijks tien jaar later, in 1980, zou het socialisme, dankzij de vreedzame koëxistentie, al zo superieur blijken, dat 71 % van de industriële wereldproduktie uit de Sovjetunie en haar bondgenoten afkomstig zou zijn.

Verder was het volgens Kroetsjov ook niet noodzakelijk dat andere volkeren bleven geloven in een gewapende revolutie om een socialistisch systeem op te bouwen. Zodra de Sovjetunie immers politiek en economisch de VS zou overvleugeld hebben, konden de andere landen ook rustig via parlementaire middelen hun socialistisch systeem opzetten.

Aan de landen die 'rijp' waren voor sociale verandering, werd de raad gegeven deze verandering zo door te voeren, dat ze geen aanleiding kon vormen tot een gewapend konflikt tussen twee tegengestelde systemen. Integendeel, een belangrijke rol zou voortaan voorbehouden zijn voor diplomatieke activiteiten, en wie anders dan de Sovjetleiding zou voldoende gezag en macht kunnen opbrengen, als het ging om de opbouw van het socialisme ?

Het beginsel van vreedzame koëxistentie was reeds onmiddellijk na de revolutie van 1917 door Lenin uitgewerkt. Het hield in dat de Sovjetunie konflikten met omringende kapitalistische staten niet zou trachten militair op te lossen, door van

buitenaf een socialistisch systeem op te leggen. Lenin was er van overtuigd dat elk volk vroeg of laat zijn eigen revolutie tegen het kapitalisme zou voeren. Vreedzame koëxistentie had voor Lenin dan ook enkel te maken met de betrekkingen tussen de Sovjetunie en andere staten. De verhouding tot andere volkeren was gebaseerd op de idee van het proletarisch internationalisme, zodat de USSR wel overal de anti-kapitalistische strijd kon steunen, maar nooit overnemen. Kroetsjov wijzigde de inhoud van 'vreedzame koëxistentie' zo dat dit beginsel heel de buitenlandse politiek ging bepalen, ook de verhouding met andere volkeren.

Deze veroordeling van gewapend anti-kapitalistisch verzet door Kroetsjov was niet enkel gebaseerd op de angst voor een nukleaire vernietigingsoorlog. In de loop van de jaren vijftig werd het duidelijk dat uit de Sovjetbureaucratie een nieuwe klasse gegroeid was, die haar eigen belangen verdedigde tegen die van de arbeidersklasse. Kroetsjovs economische politiek (o.m. de landbouwhervormingen) wijzigde de Sovjetekonomie steeds meer in de richting van een staatskapitalisme en liep tenslotte uit op een zware mislukking, zodat steeds verdergaande samenwerking met het Westen onvermijdelijk werd.

Voor de Sovjetleiding, die steeds verder van het volk kwam te staan, werd 'proletarisch internationalisme' ook slechts een term, die hoofdzakelijk verwees naar de uitbreiding van de Sovjetinvloed in de wereld. De ondersteuning van plaatselijke socialistische revoluties in de wereld, werd door Kroetsjov duidelijk ondergeschikt gemaakt aan de uitbreiding van de economische, politieke en strategische belangen van de Sovjetunie.

Leonid Brezjnev, die in 1964 de macht overnam, werd onmiddellijk gekonfronteerd met enkele zware klappen voor het buitenlands beleid van Moskou. De Sovjetunie kon niet beletten dat onder de presidenten Johnson en Nixon Vietnam en buurlanden 'terug naar het stenen tijdperk gebombardeerd werden' en dat in het midden-oosten het door de Amerikanen gesteunde Israëliische leger in 1967 veruit de meerdere bleek van die van de Sovjetbondgenoten Egypte en Syrië. Niettegenstaande al het brave waarmee het door Moskou verdedigd

werd, betekende de inval in Tsjechoslowakije, waarmee in 1968 een einde kwam aan de 'Praagse lente', zo mogelijk nog een zwaardere slag voor de internationale reputatie van de USSR. Ook binnen de westerse kommunistische partijen werd het nu voor velen stilaan duidelijk dat de Sovjetunie niet zou onderdoen voor de Verenigde Staten van Amerika, hét toonbeeld van imperialisme, dat er niet voor terugschrok kleine landen economisch en militair binnen zijn invloedssfeer te houden. Later bleek ook dat de Sovjetunie, middels Cubaanse of DDR-troepen best bereid was in Angola of Ethiopië de strijd van het volk over te nemen.

Sinds het rapport van Kroetsjov op het 20ste partijcongres, was ook in West-Europa heel wat veranderd. Vooral de West-Duitse economie beleefde naar het einde van de jaren zestig toe een hoogtepunt, en ze zou maar wat graag een nog ruimere toegang krijgen tot de Oosteuropese markten. *Willy Brandt* begon, eerst als burgemeester van Berlijn, aan zijn *Ostpolitik*, die een normalisatie van de betrekkingen tussen de beide Duitslanden nastreefde en de emotionele wonden, die de verdeling nog steeds bij veel Duitsers naliet, moest helen.

Daarnaast was ook bij veel mensen, vooral in Europa, de angst gegroeid voor de ongebreidelde wapenwedloop tussen de grootmachten. Dat men zelfs binnen de NAVO tot het inzicht kwam dat de sluimerende vijandschap tussen Oost en West moest afgezwakt worden, bleek duidelijk uit het Raadsverslag over 'De toekomstige taken van het Bondgenootschap', dat in december 1967 bekend werd als het *rapport-Harmel*.

Aangezien de internationale situatie sinds de oprichting van de NAVO, in 1949, grondig gewijzigd is, hebben ook de politieke opdrachten van de organisatie een nieuwe dimensie gekregen. Nog steeds staat voorop, volgens het rapport, het behoud van de militaire macht en de politieke solidariteit, die een afschrikking moet vormen voor mogelijke agressie tegen de lidstaten.

Maar daarnaast is het nu tijd om werk te maken van "meer stabiele betrekkingen waardoor de daaraan ten grondslag liggende politieke geschilpunten kunnen worden opgelost". Eén onvermijdelijke voorwaarde om tot zo'n oplossing te komen,

is, volgens het rapport, een regeling van de Duitse kwestie, die eigenlijk de kern vormt van de politieke spanningen in Europa.

Samengevat komt het voorstel voor de nieuwe NAVO-lijn hierop neer : "Daarom zijn de Bondgenoten vastbesloten ... maatregelen te nemen om een ontspanning in de betrekkingen tussen Oost en West te bevorderen. De vermindering van de spanningen is niet het einddoel, doch maakt deel uit van een proces op lange termijn, dat ten doel heeft de betrekkingen te verbeteren en een Europese regeling naderbij te brengen. Het uiteindelijke politieke doel van het bondgenootschap is in Europa te geraken tot een rechtvaardige en blijvende vreedzame orde, vergezeld van passende waarborgen voor de veiligheid."

Op het einde van de jaren zestig was de USSR een nukleaire supermacht geworden, die zich niet meer door atoomwapengekletter van de VS in een hoe zou laten dringen. In Afrika en Azië broeide het van de bevrijdingsbewegingen, die maar wat graag de oude koloniale mogendheden in de NAVO een lesje wilden geven. Hoog tijd dus om tot enkele afspraken te komen met Moskou. Maar vreedzame koëxistentie, détente, gold enkel Europa. In de derde wereld gingen de VS en de USSR niet minder verwoed door in hun wedijver om de uitbreiding van de invloedssferen.

De VS, met een hoog ontwikkelde technologie en jarenlange imperialistische traditie, slaagde er soms in op een subtiële wijze landen aan zich te binden. De Wereldbank, het Internationaal Monetair Fonds en tientallen andere organisaties konden onder het mom van internationale bijstand grote delen van de wereld afhankelijk maken van Washington. Waar deze tactiek geen vruchten opleverde, kon dan nog altijd met grovere middelen opgetreden worden, zoals in Iran of de Dominicaanse republiek. Economische belangen vormden haast steeds de achtergrond voor deze interventies : zich verzekeren van afzetmarkten voor de Amerikaanse technologie en tegelijk de noodzakelijke grondstoffen en energie voor deze industrieën inpalmten.

De Sovjetunie heeft niet minder belangen bij een al dan niet nadrukkelijke aanwezigheid in heel de wereld. De USSR, die

minder dan de VS afhankelijk is van de invoer van grondstoffen, verdedigt vooral militair/strategische belangen in haar buitenlandse politiek. De vloottheorie van maarschalk Gorsjkov is hiervan slechts één illustratie. De maarschalk gaat er van uit dat de USSR in heel de wereld een orde moet scheppen die gunstig is voor haar eigen ontwikkeling. De beheersing van de oceanen is dan ook geen doel op zich, maar een noodzakelijke stap naar controle over de wereldhandel, "de rijkdommen van de aarde en de aarde zelf". Machtsdenken valt voor Moskou blijkbaar nog steeds in grote mate terug op militair denken. In Europa mag détente een mooi scherm vormen voor de politiek van de supermachten, in de derde wereld gaat de rivaliteit om de controle over grondstoffen, energiebronnen, handelsroutes en militaire steunpunten onverminderd verder.

**DE BLOEIENDE
OOST-WESTHANDEL**
Toon Lowette

“Oost-Westhandel is geen te verwaarlozen detail, maar een essentieel onderdeel van de wereldhandel. Die handel verdient daarom evenveel aandacht als de politieke verhoudingen tussen de twee verschillende groepen landen. Een voortdurende economische ontwikkeling op een realistische basis van verhoudingen draagt bij tot versterking van de algemene betrekkingen tussen Oost en West. In enkele gevallen is het effect van economische relaties niet alleen gelijk aan dat van de politieke betrekkingen, maar is het eerste zelfs groter.”

“Lange termijn samenwerking stimuleert het wederzijdse vertrouwen en de economische voorwaarden voor de gunstige ontwikkeling van het hele relatiepatroon tussen de betrokken landen. Ze bevordert ook een algemene verbetering in het internationale politieke klimaat. De grote schaal en het lange termijn karakter van de samenwerking vergemakkelijkt productieplanning en marketingvooruitzichten voor een aantal jaren. Meer nog, in de loop van het werk aan grote, in vele gevallen, unieke projecten, moeten de partners onvermijdelijk samenwerken aan technologische problemen, waarbij ze de ander verrijken met nieuwe ideeën en oplossingen.”

Dit soort proza is in tientallen rapporten over Oost-Westhandel terug te vinden. Het is een uiting van de meest tastbare tendens in de détente, die in de akkoorden van Helsinki haar bevestiging kreeg. De citaten zijn in volgorde van Otto Wolff von Amerongen, Duits industrieel en voorzitter van de Duitse Kamer van Handel en Nijverheid en van V. Mordvinov, afdelingshoofd van het Staatsplanningskomitee van de Sovjetunie, maar het had evengoed andersom kunnen zijn. Dit soort verklaringen worden vrijgegeven in vergaderingen van de US-USSR Trade Council of op kongressen van de Internationale Kamer van Koophandel, maar ook bijvoorbeeld op het 25ste partij-

kongres van de Sovjetrussische KP, waar Leonid Brezjnev in februari 1976 stelde : "Van de meest essentiële economische problemen wint de bevordering van de economische betrekkingen met het buitenland snel aan belang. De tijd is gekomen om de kompensatie-akkoorden ook uit te breiden naar de sectoren van de industriële produktie."

Vooraf funktionarissen van de Oosteuropese landen laten geen enkele gelegenheid voorbij gaan om volkeren en landen op te roepen meer handel met de kommunistische staten te drijven. Naar aanleiding van een Sovjetrussische handelstentoonstelling in Londen in mei 1979 schreef Boris Borisov, voorzitter van de USSR-Kamer voor Handel en Nijverheid, in de Financial Times : "In de afgelopen jaren hebben 120 Britse bedrijven aan verschillende beurzen in de Sovjetunie deelgenomen. Het moet gezegd dat Westduitse, Franse, Finse, Amerikaanse en Japanse bedrijven aktiever zijn op Sovjetrussische handelsbeurzen en tentoonstellingen dan Britse firma's. Op een bepaalde manier geeft dat een idee over het niveau van de kommerciële, economische, wetenschappelijke en technische samenwerking tussen de USSR en Groot-Brittannië."

Twee keer per jaar worden naar aanleiding van de handelsbeurs van Leipzig in Oost-Duitsland joernalisten op de Oostduitse ambassade te Brussel genodigd, waar ze steevast te horen krijgen dat Belgische bedrijven wat meer inspanningen zouden kunnen doen, en dat het niet aan de Oostduitsers ligt, dat er niet meer handel is.

De Poolse professor in de ekonomie Leon Zurawicki heeft in 1979 'The multinationals in East and West' gepubliceerd. In dat boek legt hij uit hoe ondernemingen uit kapitalistische en kommunistische landen elkaar voor samenwerking kunnen vinden, ondanks de kredietbelemmeringen die een vlotte handel in de weg staan. De officiële leer, die nog dagelijks de multinationals als de grote uitbuiters van de westerse arbeidersklasse bestempelt, wordt door een prof als Zurawicki in vreedzamer vormen gegoten. Het naast elkaar bestaan van multinationals wordt in de praktijk aanvaard en wrijvingen tussen de zakenwereld in Oost en West worden voor een groot deel toegeschreven aan het gebrek aan informatie over elkaar en elkaars systeem.

ZAKEN ZIJN ZAKEN

Een aandachtig bezoeker van de Leipziger Messe, de grootste handelsbeurs ter wereld, kan wat opvangen over de techniek van de Oost-Westhandel. En er ook meteen te weinig over te weten komen, want hoe langer hoe minder worden de zakenkontrakten in de beurshallen ondertekend, maar echter wel op het adres van één van de staatsorganisaties voor buitenlandse handel of in het hoofdkantoor van de betrokken westerse multinational. De handelsbeurs is maar een ontmoetingsplaats, een weliswaar belangrijke, internationale tentoonstelling, maar ook niet meer dan dat. Een plaats waar ronkende academische verklaringen over handel en vrede tot hun juiste niveau worden teruggebracht. Keihard zakendoen, met bij de westerlingen de irritatie om de oneindige Oostblokbureaucratie en bij de Oostblokonderhandelaars de voortdurende frustratie omdat westerse firma's niet staan te dringen voor kommunistische produkten.

Op de Messe heeft de Sovjetunie traditiegetrouw een erg belangrijk paviljoen. Kommerciële onderhandelaars in dienst van Sovjetrussische organisaties voor buitenlandse handel hebben in het westen een reputatie van goede zakenlui. Zij weten wat ze willen, onderhandelen lang en hard, vergelijken prijs en kwaliteit, spelen handig met offertes en tegenbod en zijn doorgaans zeer goed geïnformeerd over de internationale toestand in een bepaalde sektor. Goede handelaars zijn van alle eeuwen, van alle ideologieën.

Toch hadden de Russen in Leipzig — net zoals de Oostduitsers zelf — al kunnen opmerken dat er iets niet klopt met het handelssysteem dat Oost-Duitsland binnen zijn grenzen heeft opgezet, de Intershop. De Oostduitse bevolking is door het Intershop-socialisme in twee nieuwe 'klassen' opgedeeld; zij die

géén westers geld hebben, en zij die dat wel hebben, via de toegelaten kanalen — schenkingen door familie in het westen — of via het alternatieve wisselen — de zwarte markt rond de hotels en de stations.

Met de harde deviezen kunnen burgers uit de laatste klasse in de Intershop-winkels westerse konsumptiegoederen en gadgets kopen. Die staan zo hoog op het boodschappenlijstje van de Oostduitser, dat een veelvoud van de westerse prijs, en meteen ook een veelvoud van een gemiddeld maandinkomen, wordt besteed aan spullen van 'drüben', van de overkant. Voor een aantal mensen blijven de westerse artikelen onbereikbaar, enkel door het valutastelsel van de Intershop.

De alternatieve Oostduitse keten Exquisit-winkels kan de goede, eigen parfum verkopen, de 4711, maar de Tabac Original uit de Intershop zal eerder uitverkocht zijn. Sinds eind 1977 heeft de DDR een eigen jeansmerk, Wienset, met eigen zware denim-stoffen gemaakt, een getrouwe kopie van de westerse jeans. Het succes van de Wienset wordt evenwel gehinderd door de zelfs duurdere Levi's en Wrangler in de Intershops, en eveneens door de zendingen van familie in de Bondsrepubliek. Het stelsel is in 1979 in zoverre veranderd, dat de Westmarken eerst moeten worden ingeruild tegen aankoopbonnen, waarmee de DDR-burger dan naar de Intershop kan, net zoals in Tsjechoslowakije overigens. Dubbel voordeel uit de operatie : de zwarte markt in deviezen wordt beter onder controle gehouden, én het Intershop-stelsel als leverancier van deviezen voor de staat blijft behouden.

Het voorval in september 1978, toen bleek dat Sovjetrussische en Oostduitse vrachtschepen vitale onderdelen van het Amerikaanse gevechtsvliegtuig F-16 naar Europa transporteerden, omdat hun tarief het laagst lag, is misschien wel het meest ironische, maar zeker niet het enige voorbeeld van commerciële praktijken, die ongehinderd door ideologieën tussen onderling sterk tegengestelde landen, worden gevoerd.

Vlak na de oprichting van de Unie van de Socialistische Sovjetrepublieken was er een begin van de Oost-Westhandel. Armand Hammer studeerde in 1921 af als dokter in de geneeskun-

de in de Verenigde Staten. Hij kon niet meteen aan de slag, onder meer omdat het farmaceutische bedrijfje van zijn vader, die mede-oprichter was van de Amerikaanse kommunistische partij, in moeilijkheden geraakte. Zoon Hammer, die kommunistische sympathieën had, week uit naar het toenmalige Petrograd — nu Leningrad — in Rusland en maakte zich een korte tijd verdienstelijk in een veldhospitaal. Hij zag dat er in de Sovjetunie een enorm tekort aan voedsel was en keerde terug naar de VS om een eerste boot met graan te bevrachten voor de Sovjet-russische autoriteiten. Na maanden werd het een hele trafiek, zelfs in twee richtingen. Hammer liet zich door de Sovjetleiders, die geen deviezen hadden, betalen in bont, kaviaar en vooral kunstwerken uit de paleizen van Petrograd. Hammer, die nu 82 is, heeft nog altijd één van de uitgebreidste kollekties schilderijen van Rubens, Van Dyck, Malevitch, Goya en anderen. Hij raakte ook bevriend met Lenin en zijn opvolgers. Lenin paste Hammer in in zijn Nieuwe Economische Politiek en gaf de jonge Amerikaanse ondernemer onder meer een concessie voor een asbestfabriek en een import-exportbureau. Via dat kantoor heeft Hammer in de jaren twintig 37 buitenlandse ondernemingen vertegenwoordigd en hen kommercieel geïntroduceerd in het bolwerk van de ideologie die ze verfoeiden. Onder de 37 was ook Henry Ford, bekend om zijn heftig anti-kommunisme, en zijn autofabriek. Ford stemde er tenslotte mee in tractoren naar de Sovjetunie te exporteren.

Onder Stalin viel Hammer niet onder de normale procedure van onteigening. Hij kreeg de kans om zijn kunstverzameling uit zijn Moskous huis naar New York over te brengen, waar hij op de Fifth Avenue een kunstgalerij opende. Daarna legde hij zich toe op de likeurhandel, gespecializeerde veeteelt en olie-winning. *Occidental Petroleum* wordt opgericht in Los Angeles, in 1978 de 46ste onderneming van de VS. Voor Occidental, dat in 1978 de raffinaderij RBP in Antwerpen afstootte, heeft Hammer in 1973 een kontrakt met de Sovjetunie afgesloten, dat tot nog toe het grootste kommercieel akkoord tussen Oost en West is. Voor een waarde van twintig miljard dollar zal Occidental Petroleum Siberisch aardgas ontginnen en kunststoffabrieken bouwen, over een looptijd van twintig jaar. De

oude vriendschapsbanden zijn telkens vernieuwd. De privé-jet van het type Gulfstream landt nog regelmatig in Moskou. Naar aanleiding van een eerste steenlegging voor een ammoniakfabriek in Odessa voorjaar 1978 heeft Hammer dan ook de vriendschapsorde van het Russische volk opgespeld gekregen. Op 27 februari 1980 had Hammer nog een twee uur durend gesprek met de Sovjetrussische president Brezjnev. Na dat gesprek, dat hij op aandringen van de VS-president Carter voerde, maakte Hammer elementen bekend die zouden bijdragen tot een deblokkeren van de politieke impasse rond de toestand in Afghanistan.

Zaken zijn zaken, en politiek-ethische overwegingen zijn in de multinationale kringen ongewenst. Een flink aantal bedrijven, die een paar decennia geleden nog ijverig meewerkten met het nazi-regime in Duitsland, sluiten nu kontrakten af met de Sovjetunie. Het gaat daarbij niet alleen om *Krupp*. Dat bedrijf is in dit verband wel een goed voorbeeld. Alfred Krupp von Bohlen was tot de val van het nazi-regime de grootste fabrikant van oorlogstuig in Duitsland en dankte zijn rijkdom aan een innige samenwerking met het Derde Rijk van Hitler. Na de oorlog verbleef hij kort op de banken van het Tribunaal van Neurenberg en in de Spandau-gevangenis, waarna hij als schadeloosstelling voor zijn ontmanteld bedrijf 36 miljard Franse frank ontving, en de leiding van zijn sterk ingekrompen concern. De hoge Amerikaanse kommissaris voor Duitsland, John MacCloy, die tot kort tevoren bij US Steel een hoge functie bekleedde, deed een beroep op Krupp om de oude fabrieken nieuw leven in te blazen, want alleen een nieuwe industriële macht in West-Duitsland kon de onafhankelijkheid en de veiligheid van het land verzekeren tegen het oprukkende communisme. Krupp begint met 12.000 mensen, en heeft er negen jaar later 110.000 in dienst. Al in 1953, midden in de koude oorlog, is Krupp het eerste Westeuropese bedrijf, dat in een kommunistisch land een vestiging had.

Het had ook *Fiat* geweest kunnen zijn. Die groep heeft zich zowel in de eerste als in de tweede wereldoorlog eveneens uitgebreid met wapenproductie beziggehouden, in nauwe samen-

werking met Benito Mussolini, fascist van dienst. Nog jaren na de oorlog was Valetta bij Fiat waarnemend directeur voor de familie Agnelli. Valetta was ook voormalig privé-raadgever van Mussolini. Fiat, dat later onder de leiding kwam van society-figuur en Italiaans werkgeversvoorzitter Giovanni Agnelli, heeft de laatste vijftien jaar vrijwel in alle Oostbloklanden grote kontrakten afgesloten. Onder de naam *Zastava*, *Polski-Fiat* en vooral de Russische *Lada* zijn deze auto's van Italiaans ontwerp ook op Westeuropese wegen zeker geen onbekende.

Andere bedrijven hebben dezelfde wegen gevolgd. Voor de oorlog was *IG Farben* de grootste chemische groep ter wereld, later zou het bekend worden als leverancier van dodende gasen aan de nazi's. Hoewel de groep in 1945 door de geallieerden werd ontmanteld, zijn de drie bedrijven die er uit herrezen, *Bayer*, *BASF* en *Hoechst*, de grootste drie chemische bedrijven in de wereld, die overigens door tientallen joint-ventures nauw met elkaar samenwerken. Alle drie hebben ze intussen ruime handelsakkoorden en industriële akkoorden met de USSR en andere Oosteuropese landen afgesloten.

De Amerikaanse bedrijfswereld, die zich nog altijd regelmatig opwerpt als enige kracht tegen het 'Sovjetrussische imperialisme' in de wereld, heeft moeiteloos eenzelfde volte face uitgevoerd. De slogan 'World peace through world trade' van stichter Thomas Watson van *IBM* heeft de firma onder zijn leiding niet belet commerciële vriendschap te sluiten met Tsjang Kai-Tsjek van Taiwan, Mussolini van Italië en Hitler van nazi-Duitsland, van wie hij de Orde van de Duitse Arend kreeg. IBM was zowel in de VS als in Duitsland in de oorlogsproductie gewikkeld, en vliegtuigen van de geallieerden bleken als bij toeval hun bommen een eind uit de buurt van de fabriek in Sindelfingen te gooien. Gelijkaardige verhalen zijn te vertellen over *ITT*, dat als eerste Amerikaanse concern door de nieuwe machtshebber Hitler in Berchtesgaden werd ontvangen, over Henry Ford, die op de vijftigste verjaardag van Hitler een cheque van 50.000 dollar liet bezorgen, over *General Motors*, die in zijn Opelfabrieken in Rüsselheim de Junker 88, de beste bommenwerper van zijn tijd voor het Duitse leger maakte, enz. Allemaal zijn ze nadien gaan samenwerken met de 'nieuwe vij-

and', het kommunisme, net zoals ze dat bij de vorige gelegenheden hadden gedaan. De meeste van deze bedrijven, met andere bekende namen, zoals *Lockheed*, *General Electric*, *Rockwell*, *Raytheon*, *Rand Corporation*, *McDonnell-Douglas*, die grote leveranciers zijn van geperfectioneerd oorlogstuig voor de westerse bondgenoten van de NAVO, laten zich niet door ideologisch geknies afhouden van winstgevende samenwerking met de veronderstelde vijand.

De Sovjetunie zelf heeft ook nog geen ideologische bezwaren laten horen. Wel valt op dat door de jaren heen tegenover de kapitalisten een vriendelijker woordgebruik is aangenomen, en dat Moskou nu liever spreekt over de 'hooggeïndustrialiseerde landen'. Spanningen op internationaal politiek vlak, zoals die naar aanleiding van de inval van het Rode Leger in Afghanistan, hebben het woordgebruik voor de economische sektor vooralsnog niet veranderd. Ook tegenover regimes in de derde wereld, die hun land bepaald niet volgens een marxistisch model besturen, wordt geen commerciële schroom in acht genomen.

Het beste voorbeeld is wel Argentinië, dat de jongste jaren zijn handelsvolume met de Sovjetunie behoorlijk wist te vergroten. De grootste post in die handel is de uitvoer van graan en soyabonen — ook Brazilië, eveneens geen Sovjetgezind regime, voert grote hoeveelheden soya uit naar de USSR — en momenteel maken de Argentijnen dankbaar gebruik van de bestaande handelskanalen. Na het graanembargo van president Carter van de VS tegenover de Sovjetunie stijgt de Argentijnse graanafzet aanzienlijk.

LEASING, BUY-BACK EN KOMPENSATIE

Handel is er altijd wel geweest tussen Oost en West. Sedert een tien, vijftiental jaren kan men een groeiend gebruik constateren van een aantal andere commerciële en industriële formules. Waar in 1950 produktiesamenwerking nog volslagen ondenkbaar leek, bleek dat in de jaren zeventig veel gemakkelijker te gaan. In 1973 waren er drie akkoorden voor industriële samenwerking, in 1975 waren het er al drieduizend. Recente kongressen in ongeveer alle Oosteuropese landen hebben meel voor de samenwerking uitgesproken, omdat in toenemende belangen voordeel verborgen zit. Voorke krediet, deviezen, overdracht van technologie, le, verkoop in het westen, enzovoort. Voordelen die . geval tastbaarder zijn dan de teoretische en ideologische nadelen van minderheidsparticipaties, van westerse managers en technici die in bedrijven in de Oostbloklanden de dienst komen uitmaken en van niet gebruikelijke industriële verhoudingen.

Ook tussen regeringen worden dergelijke akkoorden afgesloten. België en Polen waren in 1965-1966 de eersten om een intergouvernementeel akkoord met speciale interest — en kapitaalklausules af te sluiten. Na het bezoek van president Nixon van de Verenigde Staten aan Moskou in 1972 was ook hier het hek van de dam, en sloten Oosteuropese landen met vrijwel iedereen afzonderlijk verdragen, tot en met het Spanje van Franco, Griekenland van de kolonels en Brazilië van de generaals. Zonder veel voorafgaande wetgeving zijn tientallen akkoorden inzake technologisch onderzoek, industriële installaties en commerciële produktie afgesloten. Populair is ook de aannemers- en onderaannemerssektor. Terwijl westerse aannemersbedrijven in Oost-Europa hotels, konferentiezalen, ap-

partementsgebouwen en de Olympische infrastructuur in Moskou met westerse know-how en dikwijls zelfs met westerse bouwmaterialen oprichten, worden in het westen vanuit Joegoslavië en Bulgarije goedkope en sociaal minder bevoordeelde arbeidskrachten door Oosteuropese aannemers op technisch minder moeilijke werven ingezet.

In 1966 gaf premier Kosygin op het 23ste partijkongres in Moskou toe dat “zijn land veel tijd verloren had door het nabootsen van arbeidsprocessen en technieken die al eerder in andere landen toegepast waren. Het is in veel gevallen voordeliger voor ons om vreemde licenties aan te kopen, dan op eigen houtje te proberen één of ander proces over te doen.”

Gespecializeerde westerse firma's verzamelen licenties die kunnen worden aangeboden, terwijl vanuit Moskou in verschillende landen *Licensintorg* werkzaam is, het USSR-staatsbureau dat gespecializeerde kennis en machines koopt en verkoopt. Het is inderdaad voor de Sovjetunie veel goedkoper in het westen net voorbijgestreefde technologie te kopen, dan zelf dure onderzoeksapparatuur, die er wel is in de USSR, maar die veelal in dienst van de bewapening staat, of niet soepel met de industrie verbonden is, te moeten opzetten. Zelfs aankopen van de nieuwste technologie uit het westen in een bepaalde industriële sektor, houdt evenwel in dat de eigen kennisachterstand nooit helemaal wordt ingelopen, wat een bepaalde mate van achterstand konsolideert. En dat was ook niet de bedoeling van Nikita Kroestjov toen die op reis in de VS in 1959 — twee jaar na het Spoetnik-sukces — voorspelde dat ten laatste in 1980 de USSR de VS zou hebben ingehaald als economische macht.

Er zijn tussen westerse firma's en instellingen in de Sovjetunie zelfs al leasingkontrakten afgesloten, ondanks de juridische moeilijkheden die zich daarbij kunnen voordoen. Bij *leasing* of *huurkoop* wordt een goed in huurvorm ter beschikking gesteld van de afnemer zonder dat die er eigenaar van wordt. Anders gezegd bevindt er zich in het Oostblok een groeiende hoeveelheid kapitalistische eigendom. Daarvoor is er nog geen adequate juridische en ideologische vertaling voorhanden. Weer eens is het tijdelijk omzeilen van het moeilijke rechtvaar-

digingsvraagstuk tegenover het kollektieve karakter van de produktiegoederen blijkbaar de moeite waard. Huren vergt minder inzet van kontante of geleende geldmiddelen, wat goed uitkomt voor wie al veel schulden heeft. Dat komt goed uit voor de dure komputersektor, waar vooral *IBM*, *Rank Xerox* en *ITT* werkzaam zijn. Sinds enkele jaren worden er ook transportmiddelen verhuurd. Zo gebruikt de maritieme transportmaatschappij Sovinflot via verhuring vierduizend containers, afgeleverd door het Belgische metaalkonstruktiebedrijf Brugse en Nivelles, een uit de holding van de Société Générale.

Zeer belangrijk in de Oost-Westhandel is de bekende ruil. Bij gebrek aan westerse deviezen geven de meeste Oosteuropese landen er de voorkeur aan te betalen met produkten, die zij op grote schaal en op gemakkelijke wijze produceren. Zo heeft de Franse komputerkonstrukteur *CII-Honeywell-Bull* ooit ladingen Russische aardappelen ontvangen als gedeeltelijke betaling voor computers. *Volkswagen* heeft in ruil voor leveringen in Roemenië jam aangeboden gekregen. *Griekenland* kon zijn sinaasappelen en citroenen in Polen kwijt door Poolse Fiat-wagens in ruil over te nemen. Oost-Duitsland biedt bij voorkeur elektromotoren en meerkleurendrukpersen aan. *General Motors* heeft in Bulgarije duizenden Bedford-vrachtwagens verkocht door Bulgaarse heftrucks in het westen te verkopen. In juli 1979 is een ruilkontrakt met *Polar Music* uit Zweden, de muziekmachine van de popgroep Abba, net niet doorgegaan. Ver gevorderde onderhandelingen over de verkoop van Abba-grammofoonplaten tegen Russische olie sprongen af, op een ogenblik dat de muziekgroep al met een nieuwe vennootschap voor de kommercialisering van de olie klaarstond.

Het meest klassieke voorbeeld van een ruilkontrakt is dat tussen de Amerikaanse groep *PepsiCo* en de Sovjetunie, afgesloten naar aanleiding van het bezoek van Richard Nixon aan de USSR in mei 1972. Nixons vriend Donald Kendall van *PepsiCo* kreeg bij die gelegenheid het monopolie op de verkoop van cola in de Sovjetunie toegewezen. Het kontrakt bepaalde dat er voor *Pepsi Cola* fabrieken zouden worden opgericht — er zijn er nu tien — in de mate dat Kendall in de Verenigde Staten Russische wijn en *Stolichnaya-vodka* kon verkopen. Die

meer dan symbolische 'deal' heeft de leider van de internationale chemieverbonden in Genève, de Canadees Charles Levinson, geïnspireerd tot de titel van zijn overgedocumenteerde boek *Vodka-Cola*, over Oost-Westhandel en détente.

Niet zelden is de ruil nauw verbonden met wat de Sovjets in het westen aankopen. Zo worden fabrieken of grote installaties gekocht en betaald met de afgewerkte produkten van de nieuwe produktie-eenheid. Het grote kontrakt tussen de Sovjetunie en Occidental Petroleum van Armand Hammer bepaalt onder meer dat Occidental superfosforzuur en ammoniakfabrieken levert en daarvoor wordt vergoed in de vorm van 3,5 miljoen ton ammoniak over een periode van tien jaar, eindigend in 1990. De marktwaarde is op 300 miljoen dollar geschat. Dit soort overeenkomsten, die 'buy-back arrangements' (terugkoopovereenkomsten) worden genoemd, komt veel voor in de chemische sektor.

Klöckner Groot-Brittannië, afdeling van de Duitse groep, *Davy Power Gas* en *Imperial Chemical Industries*, eveneens uit het Verenigd Koninkrijk, tekenden in 1977 een kontrakt met de Sovjetunie voor de bouw van twee 's werelds grootste metanolfabrieken, met een capaciteit van 2.500 ton per dag, één in Gubaha in de Oeral en een andere in Tomsk, in Siberië. Tussen 1980 en 1990 nemen Klöckner en ICI kontraktueel 300.000 ton metanol per jaar af voor verkoop in het westen. Een jaar voordien ondertekende Klöckner Duitsland met de Russische invoermaatschappij *Techmashimport* een overeenkomst voor levering van een anhydridefabriek met een capaciteit van 60.000 ton per jaar, waarbij Davy Power Gas uit Groot-Brittannië al een grote onderaannemer was. De waarde van deze industriële samenwerking werd op honderd miljoen Duitse mark geraamd. Tegelijkertijd werd er tussen Klöckner en twee andere Sovjet-russische instellingen, *Soyezchimexport* en *Soyezproexport* een tweede kontrakt ondertekend, waarbij Klöckner zich belastte met de opdracht Russische chemische produkten voor een waarde van 115 miljoen D-mark in de rest van de wereld te verkopen.

Een voorbeeld van een 'buy back arrangement' buiten de chemische sektor is het kontrakt tussen *Philip Morris* uit Virgi-

nia in de VS en de Sovjetunie. Philip Morris, de fabrikant van onder meer de meest verkochte sigaret ter wereld, Marlboro, produceert sinds 1977 sigaretten in de Sovjetunie, onder de welluidende naam Soyoez-Apollo. Als tegenprestatie koopt het Amerikaanse bedrijf Sovjettabak voor verwerking in zijn Europese sigaretten.

Het kompensatiesysteem heeft een hele reeks gespecialiseerde handelsfirma's doen ontstaan. Voor een deel zijn die gegroeid uit grote bedrijven, die voor de 'buy back'-verhandelingen een eigen kommercieel departement hebben opgezet. *Coppée Rust*, de Belgische engineeringgroep, heeft in 1977 met Techmashimport de levering van twee fosforzuurfabrieken ter waarde van 4,5 miljard Belgische frank vastgesteld, te financieren door Belgische en Franse banken. Tegelijkertijd heeft Coppée Rust *Sudexco* opgericht, die buiten het hoofdkontraat in staat is voor de kompensatiehandel. *Rigid*, de machinefabrikant uit de Amerikaanse groep *Emerson*, heeft in België eveneens voor het kompensatiecircuit de *NV Rigid Trading Department For Countries of State Commerce* opgericht. Niet zelden zijn Amerikaanse bedrijven via Europese onderafdelingen in de Oost-Westhandel actief. (Dat heeft met embargo's en dergelijke te maken, later meer daarover.)

De chemische sektor in België heeft zijn eigen 'buy back'-firma, *Bechimex*, samenwerkende vennootschap, opgericht in 1968. Alle grote Belgische chemische bedrijven zijn er lid van, naast een vijftiental bekende Amerikaanse namen (op een totaal van zo'n veertig deelnemers). Machinebouwer *ACEC* uit Charleroi heeft er zijn filiaal *Devetra* voor. Een aantal gespecialiseerde metaalbedrijven uit de groep van de *Société Générale* zijn op hun beurt actief via de firma's *Chémiemétal SA* en *Chémiemétal Machines SA*, die niet zoals de hogergenoemde en de meeste navolgende namen trouwe exposanten zijn op de Leipziger Messe.

Slechts één Belgische groep heeft een permanente vertegenwoordiging in Moskou. De holding Brussel Lambert — tweede in de rij na de *Société Générale* — heeft via zijn onderafdeling *Interocean* het bureau *Euro-intrade* in Moskou (met 17 mensen in dienst) en *Interocean* in Warschau. Nederland heeft in die

stad *Investronic* en *Paja Holdings*. De VS, Frankrijk, Japan en West-Duitsland beschikken elk over een twintigtal kantoor-tjes in de Russische hoofdstad, waarbij alle grote multinationals vertegenwoordigd zijn.

En dan zijn er de losstaande kompensatiefirma's, die in eerste instantie niet gebonden zijn aan grote groepen, die hun weg weten te vinden in de Oosteuropese bureaucratieën en op die manier leven van de 'buy back'-overeenkomsten. Zij beschouwen zich veelal als de laatste cowboys van een compleet vrije handel, makelaars als ze zijn tussen twee economische gebieden, die elkaar op politiek vlak nog niet al te graag mogen. Het is een moeilijk doordringbare wereld, waar kommissielonen van 12 tot 20 t.h. geen uitzondering zijn. Door de niet-inwisselbaarheid van de verschillende munten en het internationale karakter van de zaak vissen de verschillende fiskale overheden dikwijls achter het net.

Het is de wereld van *Gregg Europe* uit Lot bij Brussel, *Rosimex* uit Antwerpen, *Story Import* uit Wijnegem, *Tracosa* uit Brussel, *Devetra* uit Brussel. Uit de balansen van deze ondernemingen blijken geen enorme omzetten. En in de statistieken van buitenlandse handel zijn hun activiteiten dikwijls niet terug te vinden, omdat het 'buy back'-systeem enorm soepel is. In 1977 bemiddelden Tracosa en Gregg Europe in een verkoop van vijftig treinwagons voor chemisch vervoer van Brugeoise et Nivelles voor de DDR. In de andere richting werden elektrische machines en textiel afgezet.

Toen in 1977 op de voorjaars-Messe in Leipzig alle gesprekken rond de mogelijke verkoop van een pletwalserij door Cockerill en ACEC aan de DDR draaiden, waren Rosimex, Chemiémétal Machines en Tracosa voortdurend in de buurt. Het eerste bedrijf, afkorting van *Rosenbaum Import en Export* en met bijhuizen in Zwitserland, Oostenrijk, West-Duitsland en de Verenigde Staten, werd toen aangezocht om in de marge van het pletwalskontraakt Russische tractoren af te nemen, die mogelijk in India konden worden verkocht.

Dergelijke bedrijven zijn erg soepel en verhandelen zeer uiteenlopende goederen zoals textiel, rekenmachines, farmaceutische specialiteiten, voedingswaren, enz. Zelf bemiddelen ze

alleen maar, en de goederen hoeven in de Antwerpse haven niet over 'de blauwe steen gezet' te zijn, om toch mee te tellen als compensatie voor een DDR-aankoop in België. Tegelijk met een pletwalskontraat tussen die twee landen kan de handelsbalans tussen bijvoorbeeld de Sovjetunie en India een ander uitzicht krijgen. Deze multilaterale relaties staan in de praktijk evenwel ver van de officiële, politiek geïnspireerde unilaterale relaties tussen een Oostblokland en een EG-lid, ver van de Comecon-weigering de EG als gesprekspartner te erkennen.

SOVJETEXPANSIE IN HET WESTEN

De beweging gaat niet alleen van West naar Oost als het aankomt op industriële samenwerking of het opzetten van kantoren en bedrijven. Vooral de Sovjetunie heeft buiten zijn grenzen een flink aantal bedrijven opgezet, die de zaken van de natie in de kapitalistische buitenwereld waarnemen. Men kan daar in eerste instantie de talloze uitgeversmaatschappijen bij rekenen, die in zowat alle landen, met enige toegelaten communistische aktiviteit in de politiek, zijn opgericht. Maar daar draait het duidelijk niet om. De echte commerciële omzet wordt gerealiseerd in import- en exportbedrijven, in verzekeringsmaatschappijen, banken, scheepvaartagentschappen, enz.

Over heel de wereld hebben de Sovjets kontakt met plaatselijke bedrijven voor de vertegenwoordiging van hun produkten : horloges, kamera's, traktoren, auto's, vodka, enzovoort. Zo kennen we in België zelfs de *Ets. E. Grimard* in Alleur bij Luik, die de produkten van *Raznoexport Moskou* in België verkoopt, met name Russische jachtgeweren TOZ 34 en IJ 27 E en twee modellen wedstrijd pistolen, samen met de nodige munitie voor deze tuigen.

Minder verspreid in de wereld zijn de Sovjetrussische ondernemingen, opgericht naar het recht van het gastland. In Westduitsland kent men de *Schwarzmeer und Ostsee Versicherungs AG*, het scheepsagentschap *Transnautic GmbH*, de machineverkoper *Neotype Techmashexport GmbH*, transportfirma *Wesotra GmbH*, *Sobren Chemiehandel GmbH* en de hout- en cellulosefirma *Russholz GmbH*. In Londen en Wenen zijn er nog verzekeringsmaatschappijen, in Brazilië een petroleumraffinaderij, en in Londen, Italië, Zweden en België scheepvaartondernemingen.

België herbergt in verhouding een vrij groot aantal Sovjetfirma's. In alfabetische volgorde :

— *Allied Stevedores* (Antwerp) NV, Antwerpen; vrachtbehandeling in de Antwerpse haven; omzet 498 miljoen frank in 1978;

— *Belgisch Sovjetische Handelsvennootschap NV*, Belso, Brussel en Aartselaar; omzet 1978 ruim zestig miljoen frank; invoer van voedingswaren zoals kaviaar, krab, tee, van pelsen, tapijten, handwerk, alcoholische dranken; nummer 515 in de top-3000 van Trends (1979);

— *Elorg België NV*, Aartselaar; computerservice, omzet in 1978 : 31 miljoen frank, winst 9 miljoen; een vijftal jaar geleden samen met Elorg Nederland betrokken in een spionageschandaal rond de Russische inlichtingendienst KGB;

— *EWA Technical en Optical Equipment Belgium NV*, Brussel; verkoop van fotoapparaten Zenit, telescopen, verrekijkers, objectieven, uurwerken, radio's, meetapparaten; omzet in 1977 22 miljoen frank, winst 1,27 miljoen;

— *Ferchimex NV*, Antwerpen; hoofdaandeelhouder Soyoezpromexport Moskou, invoerder van chemische producten, steenkool, fosfaten, met eigen kaaien in Antwerpen, nr. 522-524 tot in het jaar 2024; omzet in 1978 1,549 miljard frank; vroeger hoofdzakelijk invoer in België en Nederland, nu hoofdzakelijk doorvoer; nummer 376 in de top-3000 van Trends;

— *Garage du Bon Air NV*, Brussel; aandeelhouders zijn zes Russische bedrijven in België : Scaldia Volga, Nafta B, Belso, Ferchimex, Russalmaz en Transworld, en Jean Stolkinoff, beheerder van vennootschappen; zorgt voor klantenservice van ingevoerde auto's;

— *Nafta B NV*, Antwerpen; petroleum; omzet 1977 25,5 miljard frank, 1978 34,7 miljard frank; nummer 16 in top-3000 van Trends;

— *On Line Data NV*, Aartselaar; computerdiensten; dochteronderneming van Elorg NV;

— *Russalmaz NV*, Antwerpen; diamanthandel; hoofdaandeelhouders zijn vier exportbedrijven in Moskou; omzet in

1978 1,381 miljard frank; nummer 429 in de top-3000 van Trends;

— *Scaldia-Volga NV*, Brussel; montage van Russische wagens in België;

— *Sobelmarine NV*, Antwerpen; scheepsbevrachters en makelaarskantoor;

— *Soviet Automobile Distribution Company SA*, Brussel; verkoop van Russische wagens in België : Lada, Volga, Niva; omzet 326 miljoen in 1978; nummer 1.809 in de top-3000 van Trends;

— *Stanbel NV*, Brussel; vertegenwoordiger voor België van Stanko-import Moskou, verkoopt machines en werktuigen, met toonzaal en opslagruimte in Braine-le-Chateau; aandeelhouder van Elorg NV; omzet 1977 11 miljoen frank, 1978 25,5 miljoen frank;

— *Tracosa, SA*, Brussel; gemengd Belgisch-Russisch bedrijf voor bemiddeling in commerciële transakties; directeur : Guy Cooreman, Gent, hoofdredakteur van het Vlaams Marxistisch Tijdschrift;

— *Transworld Marine Agency NV*, Antwerpen; scheepvaartonderneming, ook actief in Rotterdam en Amsterdam; nummer 2.462 in de top-3000 van Trends.

Hoewel enkele bedrijven in België een flinke omzet halen, lijkt niet iedereen even graag bereid met ze samen te werken. De petroleummaatschappij Nafta B, die geen lid is van de Petroleumfederatie — de klub van grote en middelgrote petroleummerken en verdelers — wordt regelmatig verweten zich van bestaande afspraken en reglementen niets aan te trekken. Hoe dan ook, deze firma heeft een zeer agressieve verkooporganisatie met kortingen op benzine en stookolie, met automatische pompstations en dergelijke. Tijdens stakingen in de petroleumsektor draait Nafta B doorgaans op volle toeren en ook heeft het bedrijf nog geen aanvoermoeilijkheden ondervonden tijdens moeilijke oliemaanden sedert begin 1979.

Tegen Russalmaz, het diamantverhandelend bedrijf, heeft de Financieel Economische Tijd, krant van het Vlaams Economisch Verbond in Antwerpen, midden 1977 flink uitgehaald.

De krant begreep niet goed dat het bedrijf wel voor honderden miljoenen frank diamanten verkoopt in Antwerpen, maar met een Russisch kostprijssysteem de winst in België tot een paar honderdduizend frank beperkt wist te houden. Bovendien stelde de krant vast dat ongeveer de helft van de aangevoerde diamant in Antwerpen uit de Sovjetunie kwam en dat daarmee de positie van de Zuidafrikaanse firma De Beers wel was afgezwakt, maar tegelijkertijd beklagde de krant er zich over dat daarmee een eigen onafhankelijke positie voor de Antwerpse diamanthandel nog niet verworven was.

In 1977 overleed *Pierre Stoop*, bekend Antwerps zakenman. Hij was beheerder van een twintigtal vennootschappen hoofdzakelijk rond de Antwerpse haven. Stoop was terug te vinden in een groot aantal Russische vennootschappen: Transworld Marine Agency, Sobelmarine, Ferchimex, Nafta, Scaldia-Volga en Allied Stevedores. Hij was voorzitter en directeur-generaal van *Belgian Bunkering and Stevedoring Cy.*, een belangrijk Antwerps havenbedrijf, waarin hij samenwerkte met de Franse zakengroep Worms. Belgian Bunkering vinden we ook terug als aandeelhouder in Russalmaz. Stoop was ook voorzitter van het beheerskomitee van de Antwerpse vestiging van de Bank Brussel Lambert. Zijn voorzittersfuncties in Sobelmarine en Ferchimex zijn overgegaan in de handen van zijn zoon Jean Stoop. Zijn mandaat in Nafta is overgegaan naar graaf Philippe de Jonghe d'Ardoye, die ook voorzitter is van Elorg NV en beheerder van Stanbel NV. Graaf de Jonghe d'Ardoye stamt uit een oude Belgische katolieke familie en is de zoon van een Belgisch legergeneraal en vleugeladjutant van de Koning. De familie heeft al tientallen jaren banden met het Hof en de Société Générale, eigenlijk niet direkt de kringen waaruit men beheerders voor 'rode firma's' zou verwachten.

De bindingen van de Russische bedrijven lopen zijdelings ook naar de Kommunistische Partij van België. Boris Gordower en Guy Cooreman van Tracosa, de diskrete maar belangrijke handelsschakel tussen Oost en West, opgericht in 1956, vinden we ook terug in het 'rode uitgeversbedrijf' *Belgian International Press*. Boris Gordower zit samen met zijn broer Basile en Camille Jacquet — beheerder en kommissaris in een

vijftiental diamant- en immobiliënfirma's — in *Progres Films*, gelieerd met de 'kommunistische gedachte' in België. In Tracosa is ook Albert De Coninck terug te vinden. Deze man is een bekend verzetsstrijder, nationaal sekretaris van de Kommunistische Partij, lid van het partijbureau en belast met de internationale betrekkingen. Hij is ook beheerder van de immobiliënsmaatschappij *Stimobel*, samen met Louis van Geyt, partijvoorzitter.

Banken of andere financiële instellingen heeft de Sovjetunie niet in België. Wel in Luxemburg, waar de *East-West United Bank* is gevestigd. Die werd in 1974 opgericht om vanuit het fiskale paradijs Luxemburg de Oost-Westhandel te begeleiden. Oprichters waren vier andere Sovjetbanken in West-Europa: de *Moscow Narodny Bank* in Londen, de *Banque Commerciale pour l'Europe du Nord* (Eurobank) in Parijs, *Ost-West-Handelsbank* in Frankfurt en de *Wozchod Handelsbank* in Zürich. De Moscow Narodny in Londen is de oudste. Die bank geniet een hoog aanzien in de wereld. Ze werd opgericht in het tsarentijdperk en is in West-Europa als 'normale bank' aanvaard door de westerse bankiers. In de jaren vijftig begon zij zich toe te leggen op de Oost-Westhandel en ze ligt aan de basis van de Eurodollarmarkt, de spekulatieve kredietmarkt van de in Europa zwervende dollars — momenteel zo'n 700 miljard dollar. De Moscow Narodny houdt zich in Londen ook intensief bezig met de goudhandel, wat overigens dé specialiteit is van de Wozchod Handelsbank in Zürich, het grootste goudcentrum ter wereld. De Moscow Narodny heeft intussen filialen in Beiroet — voor wat dat nog waard is —, Kaboel, Teheran, Frankfurt, Tokio en Singapore. In dat laatste filiaal heeft de bank in 1978 naar schatting zo'n goede 500 miljoen dollar verloren door het niet nakomen van verplichtingen in verband met immobiliënstransakties. In 1974 en 1975 leed de bank ook al verliezen toen een paar Londense wisselagenten en de Duitse Herstatt-bank over kop gingen. De Moscow Narodny is regelmatig betrokken bij bankconsortia, die internationale leningen afsluiten. Daarbij blijkt vanuit Moskou geen andere richtlijn te bestaan dan de winstmaatstaf, die geldt voor westerse banken. De bank heeft met hetzelfde gemak geld uitgeleend aan niet-

Comecon-land Joegoslavië als aan het anti-kommunistische regime in Brazilië.

Hetzelfde doet de Eurobank in Parijs, waarvan de telegrambenaming aan de oorsprong heeft gelegen van de technische term Eurodollar. Die bank is sedert haar oprichting geleid door kaderleden van de Franse kommunistische partij van Georges Marchais. Directeur is Guy de Boysson, jarenlang kommunistisch volksvertegenwoordiger in de Franse assemblée. Ook deze bank houdt zich lang niet alleen meer bezig met de financiering van de Oost-Westhandel.

De vierde grote Sovjetbank in Europa is de Ost-West-Handelsbank in Frankfurt, die samen met bankiers van de Westduitse Bank für Gemeinwirtschaft van de sociaaldemokratische vakbond DGB is opgericht. Die oprichting in 1972 is niet vreemd aan de Ostpolitik van de toenmalige bondskanselier Willy Brandt, sociaaldemokraat. Al eerder was in Wenen door Duitse en Oostenrijkse sociaaldemokratische instellingen, samen met de *Banque Yougoslave du Commerce Extérieur*, een bureau voor de kredietverlening in Oost-Westhandel opgericht. Later, in 1974, stichtte de Sovjetunie in Wenen een eigen bank, de *Donaubank*.

Op hun beurt hebben de meeste Oosteuropese landen tientallen bankfilialen in West-Europa. Komen daarbij dan nog enkele kantoren van de Comecon-banken, *Internationale Bank voor Economische Samenwerking IBEC* en de *Internationale Investeringsbank IIB*, en de kantoren van westerse banken in verschillende Oosteuropese hoofdsteden. Alleen Tsjechoslowakije is op dit laatste vlak erg terughoudend.

'Bankje spelen' is in het Oost-Westcircuit niet gemakkelijk. 'Harde' westerse en 'zachte' oosterse valuta zijn immers niet tegen elkaar uitwisselbaar. Zelfs voor de verschillende munten van het Oostblok bestaan er geen wisselkoersen. Wel wordt er de transferabele roebel gebruikt als een soort rekeneenheid voor intern gebruik. Sinds de oprichting van de *IBEC* in 1963 zijn er herhaaldelijk officiële stemmen binnen het Oostblok opgegaan om de roebel en de andere Oostblokvaluta inwisselbaar te maken. In 1976 leek het op een Comecon-konferentie helemaal voor elkaar, ook de westerse media reageerden entoe-

siast. Maar de wens tot konvertibiliteit klopte niet met de werkelijkheid, waarin de roebel een ongewenste munt bleef, zodat men enkel met westerse deviezen handel bleef drijven.

Een belangrijke reden hiervoor ligt gewoon in het economische systeem in het Oostblok. De produktie en de planning ervan worden er niet uitgedrukt in geldeenheden. De arbeidstijd is bepalend voor de waarde, zonder dat die ooit degelijk nagemeten werd. Op beleidsvlak tellen hoeveelheid, beschikbaarheid en kwaliteit meer mee om de produktie te plannen, te toetsen en te meten dan een monetaire uitdrukking zoals in het westen. Pas op konsumptievlak komt er een geldelijke maatstaf tussenbeide, die dan nog meer een kompensatie-element is dan een waardemeter, dan een regelaar of vergoedingswijze.

In de Nieuwe Economische Politiek van Lenin heeft een monetaire maatstaf korte tijd een rol gespeeld, maar die werd gauw opgegeven ten voordele van centrale en administratieve controlesystemen. Ook krediet bestaat niet in de betekenis die het westen kent, nog minder hoge interesten, die helemaal uitwassen zijn van het kapitalistische bestel. Hoewel de Oostbloklanden wel hebben moeten leren de hoge interesten te betalen en ze in eigen kring uit te leggen, op het ogenblik dat ze schulden maakten in het westen. De Oosteuropese banken in West-Europa gedragen zich inzake interesten echter niet anders dan hun Westeuropese tegenhangers.

Dat fundamentele verschil in geldsystemen ligt aan de basis van het sukses van de ruilhandel en de 'buy back'-overeenkomsten. Beide kampen vinden die formules handig. Voor de staatshandelsystemen blijft het werken met de gewone maatstaven, met name hoeveelheden, kwaliteit van bepaalde produkten, gebruik van nationale grondstoffen, inzet van goedkope arbeidskrachten, enz. De westerse handelspartner ziet van zijn kant de kans grote kontrakten af te sluiten, die niet allemaal in geldelijke schuldbrieven worden uitgedrukt. En dat komt goed uit, want de Oostblokschuld loopt zonder de ruil- en 'buy back'-overeenkomsten al hoog genoeg op. Alleen is het praktisch gezien dikwijls nogal langdurig onderhandelen voordat alle details van het eigenlijke kontrakt, plus die van de 'buy back'-overeenkomst, zijn uitgepraat en ondertekend.

Iedereen die met het Oostblok handel wil drijven, moet met tegenaankopen rekening houden. De Sovjetunie en de andere Oosteuropese landen hebben nu eenmaal geen reservepot aan westerse deviezen, al is de Sovjetunie met zijn olie- en vooral goudverkoop iets beter af dan de andere. Alleen Oost-Duitsland dringt niet zo hard aan op 'buy back' als het om Westduitse partners gaat. Tussen beide landen is de handel immers vrij, zonder doeanerechten, en dat scheelt een slok op een borrel. Die feitelijke status van de DDR, "tiende land van de EG", levert Oost-Berlijn naar schatting jaarlijks vier tot vijf miljard mark op.

Hoe dan ook, het blijft een frustrerende bezigheid sluitende cijfers te zoeken over de Oost-Westhandel, over de ruil en de tegenaankopen, over de schulden van de Oostbloklanden. Al de verschillende samenwerkingsvormen worden niet op dezelfde manier geregistreerd. In de handelsbalansen is er alleen sprake van de traditionele in- en uitvoer. Sinds het bezoek van president Nixon aan Moskou in 1972 is de Oost-Westhandel jaarlijks met ongeveer 30 % gegroeid. Alleen in 1977 stagneerde de handel. De Europese landen hebben hun uitvoer in dat jaar nog met 8 tot 15 % weten op te voeren, maar de VS verloor meer dan 20 % van zijn handelsniveau. Dat lag hoofdzakelijk aan verminderde Russische graanaankopen na de succesvolle oogst van 1976. In al die jaren helde de balans over in het voordeel van het westen.

In 1974 hadden de Oosteuropese Comecon-landen 3,5 miljard dollar tekort voor een handelsevenwicht, het jaar nadien was het acht miljard dollar. In 1976 nam dat af tot 3,5 en in 1977 zelfs tot twee miljard dollar, maar in 1978 liep het Oosteuropese tekort weer op tot 5,5 miljard dollar. De stijging in de handel in 1978 kwam voor meer dan de helft de Duitse industrie ten goede. West-Duitsland, en niet de Verenigde Staten, is de grootste westerse handelspartner van de Sovjetunie. Dat land neemt een vijfde van alle handel voor zijn rekening. Tweede in de rangschikking is Japan met 15 %, dan volgt de VS (12,8 %), Frankrijk (11,4 %) en Italië (9,1 %). De Westduitse voorsprong vergroot zich nog, als men de andere Oosteuropese landen erbij rekent. West-Duitsland heeft dan 27,5 % van

de Oostblokhandel, de reden hiervoor is vooral de 'tussen-Duitse' handel, die vrij van rechten verloopt.

De 'zuivere' handel wordt begroot op ruim 30 miljard dollar in elke richting. Maar er is meer dan dat, met name op een terrein waar precieze cijfers veel moeilijker te vinden zijn. De 'buy back-arrangements' passen niet in het administratieve stamien van de traditionele buitenlandse handel. Dikwijls wordt in een kontrakt een waarde afgesproken die niet overeenstemt met de geldende westerse marktwaarde. Bovendien geven de traditionele statistieken ook niet meteen een kijk op wat er in het kader van 'buy back'-overeenkomsten is uitgevoerd naar landen in de derde wereld. Er is dan ook nog niet gesproken over de overdracht van kredieten, kapitaal en overheidssteun en exportkredieten, steun in het kader van intergouvernementele overeenkomsten.

Andere manieren om de Oost-Westbedrijvigheid te meten zijn er wel, maar geen ervan laat een werkelijke globalisering toe. Volgens het studiecentrum East-West in Brussel waren er in 1975 139 akkoorden van industriële samenwerking tussen de Oosteuropese landen en de Westeuropese landen plus de VS, Japan en Canada. De USSR nam er daarvan vijftig voor zijn rekening. In 1976 werden er 116 akkoorden afgesloten, waarvan 51 met de USSR, en in 1977 nog 103, waarvan 35 met de USSR. Het aantal akkoorden is weliswaar dalend, maar het is moeilijk uit te maken of de omvang dezelfde dalende lijn volgt. Veel kontrakten lopen over meerdere jaren, wat vergelijking ook niet vergemakkelijkt. Nog vager is het aantal bezoeken op hoog niveau, of een analyse van de politieke toestand, als meter van de Oost-Westkommerciële betrekkingen.

Eén aanduiding houdt misschien wel steek : de toenemende schuld van de Sovjetunie en de Oosteuropese landen tegenover het westen. Sinds 1974 is die schuld gestaag aangegroeid, van 17,9 miljard dollar tot 30,1 miljard eind 1975, 37,1 eind 1976, 52,6 miljard eind 1977, 58 miljard eind 1978 en tot 68,7 miljard dollar midden 1979. De Sovjetunie heeft voor 17,2 miljard dollar schulden in het westen, Polen zelfs voor 17,5 miljard en de Comecon-banken IBEC en IIB voor 5,8 miljard frank. De rest valt uiteen in kleinere bedragen voor de ook kleinere Oost-

europese landen. Het is duidelijk dat internationale leningen door banken slechts aan een staat worden verleend als de internationale bankgemeenschap een land stabiel genoeg vindt.

Zogenaamde 'stevige' regimes zullen veel eerder langlopende kredieten krijgen dan andere. De kredieten van westerse banken aan 80 ontwikkelingslanden liepen in 1977 op tot 169 miljard frank, of ruim drie keer zoveel als de schuld van het Oostblok. Maar binnen die groep van tachtig is direkt te merken wie er petroleum produceert, of wie er, zoals Argentinië en Brazilië, 'betrouwbaar' en 'solvabel' geacht worden. In principe liggen de verhoudingen tussen internationale banken en rijke landen niet anders.

België krijgt sedert 1978 uitgebreide buitenlandse kredieten aangeboden, meer dan de miljardensommen die momenteel worden opgenomen. België had tot dan traditioneel erg weinig buitenlandse schuld en was gezien zijn deelname in het westerse politieke blok wel enig krediet waardig. Dat de schuld van het Oostblok nog steeds verder blijft stijgen, kan men niet anders begrijpen als de overtuiging van de westerse bankgemeenschap weinig risico te lopen met deze leningen. Dat geldt zeker voor de USSR, dat al bij al minder bij het buitenland in het krijt staat dan bijvoorbeeld Brazilië en tot voor kort ook minder dan Italië.

De buitenlandse kredieten van de Sovjetunie belopen nu zo'n 17 miljard dollar. In de Sovjetbanken in het westen evenwel rusten voor ruim vijf miljard financiële tegoeden, die onrechtstreeks borg staan voor de schulden. Polen staat bij westerse schuldeisers voor ongeveer hetzelfde bedrag in het krijt als de Sovjetunie. Dat land ondervindt bij elke nieuwe lening dat het niet zo kredietwaardig is als andere landen. Sedert 1977 betaalt de Poolse regering doorgaans 1,5 tot 2,75 % meer interest op zijn leningen. Dat komt zowel door het in verhouding hoge bedrag dat al uitstaat als, wat 1977 betreft, door de rellen en de sociale onrust, die het Giersek-regime moest doormaken. Westerse banken letten minder op de ideologische aard van een regime dan wel op de rust en de stabiliteit ervan.

POLITIEK EN INTERNATIONALE HANDEL

De grote westerse banken en de Sovjetrussische autoriteiten zwaaien elkaar regelmatig lof toe. Het is wel een feit dat de meeste socialistische landen stipt hun financiële verplichtingen nakomen. Enkel Noord-Korea, dat geen lid is van de Comecon, is ooit de terugbetaling van zijn schulden niet nagekomen en is dus ook verder ieder krediet geweigerd. Maar de banken en de Oosteuropese staatsmanagers begrijpen elkaar ook nog om andere redenen. Beide hebben ze geen boodschap aan gelijk welke politieke inmenging in hun zaken.

In een interview met *Der Stern* in november 1978 legde de Sovjetrussische minister van Handel, Dzjerman Gvishiani, meteen de vinger op de zere plek: "Vandaag de dag koppelt de Amerikaanse regering, veel meer dan de Westeuropese landen, handel aan politieke kwesties. Daarbij wordt de dissidentenkwestie volkomen onterecht gedramatiseerd. Ons land wijst kategoriek elke poging af van wie zich met onze eigen aangelegenheden wil komen bemoeien of ons economische verbintenissen wil dikteren."

Heel de Oost-Westhandel is in de praktijk evenwel politiek geladen. Dat aspect heeft de kommercie met bijvoorbeeld internationale sportmanifestaties, zoals de Olympische Spelen, gemeen. Tientallen jaren worden er al academische verklaringen afgelegd, die hoegenaamd niets vertellen over de machtsstrijd of de propaganda-oorlog die er achter zit. Terwijl er koude oorlogstaal gesproken werd, terwijl Amerikaanse bommenwerpers Noord-Vietnam platgooiden, ontdekten de Amerikaanse en andere multinationale bedrijven de mogelijkheden van economische samenwerking met de Sovjetunie.

Geruggesteund door die bedrijfswereld, ondernam Richard Nixon, samen met zijn minister van buitenlandse zaken Henry

Kissinger, een kruistocht om de gemoederen te bedaren en de 'détente' te maken, die voor de industriële wereld meer voordelen zou kunnen opleveren. Nixon, die als een zeer ambitieus en fanatiek anti-kommunistisch man bekend staat, was president geworden met de actieve steun van mensen zoals Donald Kendall van Pepsi Cola, Howard Hughes, miljardair en eigenaar van talloze bedrijven die vooral oorlogsmateriaal maken en David Rockefeller, die met zijn industriële familie altijd in de buurt van het Witte Huis te vinden is. Uit de entoerage van Nixon was Howard Hughes waarschijnlijk de enige die de oorlog in Vietnam wilde laten voortduren, omdat elk afgeschoten vliegtuig voor hem nieuwe bestellingen betekende. Andere industriële zaken zagen geen tegenstelling in de wapenwedloop en de groeiende commerciële mogelijkheden in de Sovjetunie.

Kommercieel, industrieel en financieel samenwerken kan ook best in een omgeving waarin de partners elkaar niet met een oorlog om de oren slaan. Onderlinge vrede op eigen terrein is belangrijk en de ideologie kan dan nog als agressieve uitlaatklep achter de hand gehouden worden. Ontspanning werd een noodzaak, opgedrongen door het bedrijfsleven. Diplomatieke missies zorgden ervoor dat Nixon in Moskou raakte, dat de oorlog in Vietnam werd stopgezet en dat één en ander aan beide zijden elektoraal en propagandistisch werd vertaald. Een *US-USSR Trade Council* werd opgericht, om te voorkomen dat er nog zou moeten worden gewerkt in een sfeer zoals die in 1970. Toen verbood de VS-regering Ford voor de Russen het grootste vrachtwagenkompleks ter wereld aan de Kama-rivier te bouwen, omdat de Amerikanen vreesden dat daar legerwagens voor Vietnam zouden worden gebouwd. Terwijl de nucleaire afschrikking in beide landen het militair-industriële kompleks verder laat produceren, konden grotendeels dezelfde bedrijven zich in een vreedvollere wereld storten op de nieuwe industriële samenwerking.

Hetzelfde speelde zich af tussen West-Duitsland, de DDR en de Sovjetunie, ten tijde van de Ostpolitik van Willy Brandt. Brandt arriveerde in Warschau, Oost-Berlijn en Moskou, jaren na Krupp, Hoechst en BASF, en kon als sociaaldemokraat, met de steun van het hele Duitse establishment, politieke onef-

fenheden gladstrijken, waardoor de laatste hinderpalen voor een vruchtbare verdere industriële samenwerking zouden zijn opgeruimd. Brandt heeft zelfs relatief meer succes gehad. De Westduitse industrie heeft een nauwere samenwerking met het Oostblok dan de Amerikaanse.

Tegelijkertijd maakten in Italië, en in mindere mate in Frankrijk, de kommunistische partijen een duidelijke opgang. Rond 1970 was er niemand meer in Italië die de kans uitsloot dat de PCI in de regering zou komen. De kommunisten kregen als democraten een goede pers, terwijl in verschillende kranten van grote industriële groepen de Italiaanse democratie talloze schandalen werd aangedaan. Giovanni Agnelli, leider van Fiat, die rechtstreeks en onrechtstreeks voor meer dan 10 t.h. van de Italiaanse werkgelegenheid zorgt, was de mening toegedaan dat de kommunistische regeringsdeelname geen ramp voor het land zou zijn. Integendeel, een gematigde PCI in de regering, met de steun van een brede bevolkingslaag, zou wellicht een stabilizerende faktor kunnen zijn in een land met een onbekwame regering, groeiende werkloosheid en sociale onrust. Terwijl de Italiaanse en ook de wereldopinie via de media stilaan de kans kreeg een beetje te wennen aan het nieuwe kommunisme met het 'menselijke en democratische' gezicht, bleef de Italiaanse KP organisatorisch en commercieel zeer nauw verbonden met Moskou.

De Italiaanse KP heeft niet alleen een eigen net van enkele honderden vennootschappen in alle sectoren. Deze partij, die de fiskale en economische zuiverheid predikt, maakt evenzeer gebruik van fiskale paradijzen voor het beheer van zijn bezittingen. Bovendien is de partij bekend om zijn standpunten tegen nationalisering. Hoge partijleiders hebben al een zestal jaar geleden in *Foreign Affairs*, het tijdschrift van de gezaghebbende *Council on Foreign Relations* van de Rockefeller's, uitgelegd dat Rome een open stad blijft voor westerse zakenlui, ook na een eventuele kommunistische regeringsdeelname. De kans daarop is sedert de jongste verkiezingen aanzienlijk verkleind, maar intussen blijven de Italiaanse kommunisten ijverig bezig op commercieel vlak. Zij hebben een grote bemiddelingsrol gespeeld tussen Agnelli en Gvishiani, toen Fiat een

autofabriek in Rusland wou bouwen. Die is er nu, produceert jaarlijks 700.000 Zjigoeli's — in het westen bekend als Lada — en is gevestigd in Togliattigrad, genoemd naar een van de stichters van de Italiaanse KP. Die partij heeft op die manier bemiddeld in de buitenlandse expansie van Italië's grootste werkgever, die niet zo haastig is in het arme Italiaanse zuiden zijn groei te zoeken.

Ook de Franse KP heeft tal van commerciële activiteiten. Uit de boeken van Jean Montaldo blijkt dat de PCF ruim driehonderd commerciële firma's heeft, die grotendeels, net zoals de gelieerde vakbond CGT, financiële bezittingen aanhouden bij de Banque Commerciale pour l'Europe du Nord, de Eurobank genaamd, een 100 t.h. Sovjetrussische bank in Parijs. Dit laatste gegeven heeft de Franse KP voor de publieke opinie wel even in verlegenheid gebracht. De partij had zich immers al lange tijd opgeworpen als kampioen van het nationalisme in Frankrijk.

Eén van de prominentere leden van de PCF is Jean-Baptiste Doumeng, een soort Armand Hammer. Hij is miljardair en staat aan het hoofd van de grootste firma in de voedingshandel, na de grote zes van de graanhandel. *Interagra*, gegroeid uit een groepering van koöperatieven in de streek van Bordeaux en Toulouse, heeft een jaaromzet van meer dan vier miljard dollar en is bekend om zijn rol bij boterverkopen aan de Sovjetunie. Alles is begonnen toen Doumeng in 1945 Tsjechische overschotaardappelen per trein naar Frankrijk vervoerde, waar er een tekort aan was. Hij is nu samen met de Rothschilds eigenaar van de *Banque Stern* in Frankrijk, een oude zakenbank. Tijdens de koude oorlog was hij één van de weinige mensen die kontakten bleef onderhouden met toppolitici en handel bleef drijven met staatsorganisaties in Oost-Europa. Al die tijd is hij ook de PCF en Georges Marchais blijven steunen, waarin hij op het hoogste niveau zijn invloed doet gelden.

Af en toe duiken er personen op die handel en politiek op de verkeerde manier met elkaar verbinden, die namelijk politiek-morele kwesties willen laten primeren boven de commerciële. Dat is vervelend, want de 'overworld van de grote business' — de term is van Charles Levinson, die daarmee de overheersing

van de grote commerciële groepen aanduidt, overheersing, die volgens hem overigens veel karaktertrekken vertoont van de 'underworld van de maffia' — heeft daar geen boodschap aan.

Henry Jackson, senator voor de Amerikaanse staat Washington aan de westkust, diende met de steun van een flink aantal kollega's in 1973 bij de Amerikaanse senaat — een tijdje later doet volksvertegenwoordiger Charles Vanik hetzelfde in het Huis van Afgevaardigden — een amendement in op de US Trade Reform Act. Die wet werd ingediend na het bezoek van president Nixon aan het Kremlin in 1972 en na de akkoorden tot verruiming van de samenwerking, die daar werden ondertekend. Jackson, hevig anti-kommunist en verdediger van de zionistische zaak in de VS, een lobbyist voor de vliegtuigkonstrukteur Boeing uit zijn staat en keer op keer verliezer in de voorronde voor de presidentsverkiezingen, zag de kans schoon om aan de wet een klausule te laten toevoegen, die handelsuitbreiding met de Sovjetunie afhankelijk maakt van uitgebreidere emigratiemogelijkheden voor Russische Joden.

Ondanks heftig verzet van het Witte Huis en minister Kissinger werd het amendement in beide kamers aangenomen. Het resultaat was dat de geplande toekenning van het statuut van meest begunstigde handelspartner — in concreto : erg lage doeanetarieven — aan de Sovjetunie niet kon doorgaan. De Sovjets hadden intussen nog gepoogd, door Boeing bestellingen te beloven, deze firma aan te zetten Jackson van gedachte te doen veranderen. Ook de US-USSR Trade Council zette met zijn Russische voorzitter Vladimir Alkhimov en zijn Amerikaanse evenknie Donald Kendall van PepsiCo alle lobbymiddelen in om bij de afgevaardigden en de senatoren een tegenstem te krijgen. De rel rond het amendement heeft nu nog vervelende nawerkingen, omdat de Sovjetunie de zet van Jackson als een interne inmenging aanzag. In 1973 emigreerden er 35.000 Russische Joden. Op een bepaald ogenblik vond Jackson een belofte van 45.000 voor een jaar later te weinig. In 1975 waren er nog 13.000 emigranten, wat het Amerikaanse Kongres in alle onverschilligheid heeft gekonstateerd.

Een gelijkaardige vermenging van politiek en handel wordt door de Amerikaanse industrie aangeklaagd in de mensenrech-

ten-kampanje van president Jimmy Carter. Carter heeft in 1976 de verkiezingskampanje voor het presidentsschap kunnen winnen, dankzij een imago van onomkoopbaarheid, dankzij vredesbeloften en dankzij een sfeer van 'spirituele verdieping' van de Amerikaanse politiek en de wereldpolitiek. Hij kon die kampanje voeren, en als gouverneur van de zuidelijke staat Georgia op de nationale voorgrond treden, dankzij de steun van de Trilaterale Kommissie, een klub zakenlui, politici en joernalisten uit de VS, West-Europa en Japan. Initiatiefnemer van de Trilaterale Kommissie was Rockefeller, die de groep — in de persoon van de huidige veiligheidsadviseur van het Witte Huis Zbigniew Brzezinski — studies liet maken over de vrede in de wereld en over de toekomst van de westerse democratieën. Van daaruit groeide het mensenrechten-tema, dat door de zeer religieuze baptist Carter als enige richtlijn in zijn internationale politiek werd gebruikt. Niet altijd een even konsekwent gebruik, aangezien bijvoorbeeld president Somoza van Nicaragua tot kort voor zijn val — en eigenlijk ook nog daarna, hij woont in Florida — massale steun voor zijn bloederig regime uit de VS kreeg. Elke dissident uit de Sovjetunie werd door het Witte Huis evenwel hoofdzakelijk voor binnenlands gebruik gesteund, tot grote irritatie van de Sovjetunie, die vanaf 1977 voortdurend moeilijker ging doen wat betreft de verruiming van de industriële samenwerking en de handel met de Verenigde Staten.

Tegen die binding van politiek en handel voert een hele zaken gemeenschap in de VS kampanje. Sedert medio 1978 laat met name de US-USSR Trade Council met zijn huidige Amerikaanse co-voorzitter William Verity geen gelegenheid voorbijgaan om met zijn vereniging van 52 Amerikaanse top-zakenlui en bankiers en Russische officials de mensenrechtenpolitiek een hinderpaal op weg naar normale handelsbetrekkingen en normale ontspannen verhoudingen tussen de grootmachten te noemen. Heel openlijk wordt daarbij de oude Nixon-kaart weer getrokken. Henry Kissinger, die in het Jackson-amendement en in de mensenrechtenkampanje van Carter een politieke nederlaag leed, is dan ook een gevierd spreker op allerlei kongressen van Amerikaanse industriëlen. Ook de Internatio-

nale Kamer van Koophandel houdt het bij de Nixon-Kissinger-détentekoers en heeft die politiek bijvoorbeeld op haar driejaarlijkse kongres in de VS eind 1978 in het bijzijn van een hoge Russische delegatie sterk verdedigd.

Een nog grotere klap kreeg de conservatieve Amerikaanse zakenwereld in de eerste dagen van dit verkiezingsjaar 1980 te inkasseren. President Carter reageerde op de Kerstinval van het Russische Leger in Afghanistan met de afkondiging van een embargo op de handel in graan en technologisch hoogwaardige industriële produkten en een boycot van de Olympische Spelen in de zomer van 1980 in het vooruitzicht te stellen.

Sinds de eerste graanimporten van Armand Hammer in 1921 heeft de Sovjetunie zelf een gigantische graanindustrie uitgebouwd. Nu nog is ongeveer een kwart van de bevolking er in de landbouw werkzaam. Een eerste grote mislukking van de oogst kwam in 1956. Daarna bleven het magere jaren en 1963 werd een regelrechte katastrofe, die overigens Nikita Kroestjov zijn baan kostte. Druk diplomatiek overleg met de Kennedy-regering resulteerde in graanverschepingen. Er mocht 350.000 ton graan geleverd worden, maar er is nauwelijks officieel protest geweest, toen bleek dat de grote graanfirma's meer dan vier miljoen ton graan hadden verkocht. De graanfirma's en de Russische graaninkoopfirma *Exportkleb* hadden jaren later de Amerikaanse autoriteiten weer te grazen toen de Russen in 1972 in een harde koopmansstijl de verschillende grote concerns tegen elkaar uitspeelden en 19 miljoen ton graan wisten te kopen. Toen die transakties bekend raakten, stegen de prijzen van graan en levensmiddelen in de VS met verschillende procenten, zodanig dat de regering van president Nixon alles in het werk stelde om dergelijke uitwassen te voorkomen. Een soortgelijke operatie van de Russen in 1975 mislukte, en liep uit op een akkoord met de regering in Washington, waarbij bepaald werd dat vijf jaar lang jaarlijks acht miljoen ton graan mocht worden gekocht, of meer, maar dan moest daar speciaal worden over onderhandeld. Dat akkoord trad in werking in het jaar 1976-1977 en loopt tot 1980-1981.

In 1979-1980 bevond de Sovjetunie zich weer in een slechte situatie. Er zou 32 miljoen ton ingevoerd moeten worden en na

onderhandelingen werd met de VS afgesproken, dat dat land 25 miljoen ton ter beschikking zou stellen. De Russische graanindustrie werkt in vele gevallen zeer ondoelmatig. Bekend zijn de verhalen over hoe boerderijen soms bedolven worden onder tegenstrijdige bureaukratische richtlijnen en bergen papier. Amerikaanse landbouwexperten menen dat vooral twee elementen de Russische graanopbrengsten in de war sturen. Het eerste is een slecht uitgebouwd net van hulpdiensten voor landbouwmachines. En ten tweede zouden er veel fouten gemaakt worden bij de graanopslag. Tot 30 % zou verloren gaan omdat silo's te nat zijn voor een goede graanopslag.

Het Amerikaanse zakenblad *Forbes* nam het in juli 1979 op voor de Russische boer : "Geen kommunisme of slechte leiding veroorzaken de Russische moeilijkheden. Hun graanproductie stijgt door de jaren heen. Maar het grootste deel van het graanareaal ligt noordelijker dan de noordelijkste Amerikaanse graangebieden. Het weer varieert er op een dramatische wijze, zodat oogsten nauwelijks voorspelbaar zijn." Geen enkel politiek systeem zou de situatie die dit jaar is ontstaan waarschijnlijk de baas kunnen, verklaarde de Amerikaanse onderminister van landbouw Hathaway, die stelde dat in Australië een oogst van 8,8 miljoen ton volgde op één van 18 miljoen ton. En Hathaway vervolgde : "Niemand zou ooit bestrijden dat de Australiërs geen goede managers zijn, of dat ze geen vrije markteconomie hebben. Maar ze hebben af te rekenen met aanzienlijke variaties in het weer voor hun graankultuur."

Ook een dergelijk begripvol standpunt neemt niet weg dat nauwelijks 4 % van de actieve Amerikaanse bevolking voor drie kwart van de wereldgraanuitvoer zorgt, terwijl de Sovjet-unie met een veel groter percentage van een vergelijkbare bevolking er niet in slaagt zijn eigen behoeften te dekken. 1978 was een uitzonderlijk goed jaar. Er werd 235 miljoen ton geoogst. Voor 1979 was 215 miljoen ton gepland, maar zeer slechte weersomstandigheden zorgden voor een misoogst : 179 miljoen ton. Er moest dus naar 32 miljoen ton in de wereld worden uitgekeken. Zoals gezegd zouden er daarvan 25 miljoen ton in de VS worden aangekocht, bijna een kwart van de totale Amerikaanse uitvoer van 107 miljoen ton voor 1979, resultaat van

een uitzonderlijk goede oogst. Het resterende gedeelte werd door de Russen in andere landen gekocht : twee miljoen ton in Canada, drie miljoen in Australië en twee miljoen in Argentinië.

De beslissing van president Carter in januari 1980 om alleen de acht miljoen ton van het akkoord van 1976 te leveren en geen korrel meer, heeft vooral de voeding van de Sovjetrussische veestapel in moeilijkheden gebracht. Enkele weken na de beslissing van Carter tekende de Sovjetunie met Argentinië nieuwe graanleveringsakkoorden, die de bevoorradingskloof gedeeltelijk moeten dichten. Argentinië heeft zich namelijk niet aangesloten bij het embargofront dat de Verenigde Staten half januari 1980 met de Europese Gemeenschap, Canada en Australië oprichtte.

Door dat diplomatieke succes in Washington is sedertdien de 'Organizatie van Graanuitvoerende Landen' een feit. De OPEC heeft met deze organisatie een evenbeeld gekregen, dat voor een duidelijk feit van economische oorlogsvoering, sedert het olie-embargo van de OPEC van 1973-1974, heeft gezorgd. Niet een of andere organisatie van derde wereldlanden met een gemeenschappelijke grondstof is de opvolger van de OPEC geworden, maar uitgerekend een groep rijke landen, waarvan de leider, de VS, na Vietnam heeft geleerd iets minder snel agressief op te treden, maar eerst met het 'checkboekje klappen uit te delen'. Het was trouwens niet de eerste keer dat de VS het graan gebruikte als middel voor economische oorlogvoering. In 1972 hebben graanleveringen aan de Sovjetunie ertoe bijgedragen dat de Russen bij Vietnam aandrongen om bepaalde voorwaarden van een bestand te aanvaarden. In 1973 maakten de Verenigde Staten het de linkse president Allende van Chili erg moeilijk door te weigeren graan op krediet te verkopen. En in 1975 verklaarde de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken Henry Kissinger voor de verzamelde wereldpers dat zijn land in geval van nood tegen de oorlogvoerende Arabieren het voedselwapen zou kunnen inzetten. 'A barrel for a bushel', een vat olie voor een schepel graan, werd toen de slogan. Presidentskandidaat Jimmy Carter nam in zijn campagne in 1976 openlijk afstand van het Kissinger-standpunt en zei op morele

gronden nooit te zullen overgaan tot de hantering van het voedselwapen. Dat heeft hij dus wel gedaan en morele of andere overwegingen hebben hem niet belet de grote graankoncerns buiten het embargo te houden.

De namen van de zes grote firma's die de wereldgraanhandel beheersen, zijn nauwelijks gevallen, nochtans zijn zij het die de grote kontrakten met de Russische inkoopagentschappen hebben afgesloten en niet zoals soms vermoed wordt Amerikaanse overheidsinstellingen. *Cargill*, *Continental Grain* en *Cook Industries* zijn de drie Amerikanen onder de zes, *Louis Dreyfus* is een Franse firma, *Garnac Grain Company* een Zwitsers bedrijf en *Bunge*, een Argentijns-Braziliaans. Zij opereren in alle werelddelen, en beheersen daar de prijsvorming in verschillende landen. Hun ondernemingen controleren de aankoop van graan bij de boeren, tot en met de silo-ondernemingen en de verscheping. Carter heeft tegelijk met het embargo beslist de onder sekwestre geplaatste hoeveelheden met staatsgeld op te kopen, zodat de graankoningen hun inkomen en afzet verzekerd zien. Een deel van dat graan beloofde Carter meteen aan de 'aankomende atoommacht' Pakistan, dat 'geen geld heeft voor graanaankopen'.

Er was in de Verenigde Staten hoegenaamd geen eenstemmigheid over het embargo op graan en technologische producten voor de Sovjetunie. Voor de brede publieke opinie heeft Carter het waarschijnlijk wel gewonnen, getuige daarvan het voorverkiezingssukces dat hij veertien dagen na het embargo haalde in Iowa, één van de Amerikaanse graanstaten. De Amerikaanse zakenwereld reageerde evenwel scherp. De bankwereld in New York noemde de beslissing overhaast. Er werd becijferd dat het pakket maatregelen de Amerikaanse economie 20 tot 25 miljard dollar zou gaan kosten. Officials van de graanbeurs van Chicago, één van de belangrijkste ter wereld, betwijfelden in het openbaar of Carter wel goed wist wat hij deed. Vele zakenlui hielden zich evenwel afzijdig, om niet het verwijt te moeten horen dat ze minder om de nationale veiligheid dan om geldverdiene zouden geven.

De *Wall Street Journal*, de zeer invloedrijke New Yorkse beurskrant, had evenwel in een hoofdartikel scherpe kritiek op

het Carterbeleid. De Journal verweet de regering haar onwil om een betere militaire afschrikking te gebruiken in plaats van een handelsoorlog die enkel om wat geld draait. De krant wees op de 'onaantastbare logica' van Generaal Patton, 'die zijn troepen leerde dat het doel in de oorlog niet is te sterven voor zijn land, maar de vijand te doen sterven voor *zijn* land'.

Niet alleen de graansektor werd immers verzocht zich naar de maatregelen van Carter te schikken, maar ook de hele industrie, die in tientallen projecten samenwerkt met de Sovjetunie. Carter kondigde met het graanembargo immers ook een herziening van alle leveringen van geavanceerde technologie aan. In de dagen zelf dat hij dat besluit formuleerde, bleek hoe ingrijpend de konsekwenties van een dergelijke maatregel voor de Oost-Westhandel zouden kunnen zijn.

Control Data Corporation zag niet alleen lopende contracten onzeker worden, maar vroeg zich ook af wat er verder moest met de joint-venture in Roemenië van waaruit deze firma de Oosteuropese komputermarkt bewerkt. De aluminiumgroep *Alcoa* uit de VS zag zich verplicht om zich terug te trekken uit een aluminiumgieterij, die ze in Siberië zou bouwen voor de waarde van ruim 100 miljoen dollar. Een Amerikaans, een Frans en een Japans konsortium waren in onderhandeling voor de levering van diepzeeboorplatformen voor oliewinning in de Kaspische zee, ter waarde van meer dan 300 miljoen dollar. Een 100 miljoen dollarproject voor gasboringen in Astrakan werd van de ene dag op de andere eveneens twijfelachtig. Ook de Amerikaanse staalfirma *Armco*, die samen met de Japanse Nippon Steel een maand voordien met de Sovjetunie een kontrakt van 250 miljoen dollar ondertekende voor de bouw van een ultramoderne computergestuurde elektrische hoogoven, werd gedwongen een afwachtende houding aan te nemen. Topmanager van Armco is William Verity, co-voorzitter van de US-USSR Trade Council, die hier al genoemd is als een heftig tegenstander van de Carter-politiek om mensenrechten aan handel te koppelen.

Het begrip geavanceerde technologie is nooit duidelijk omschreven, hetgeen in een technisch snel evoluerende wereld ook vrijwel onbegonnen werk is. Een benaderende omschrij-

ving bepaalt dat al wat door de Sovjetunie voor militaire doeleinden zou kunnen gebruikt worden, in principe niet mag worden geleverd. Zo weigerde president Carter in 1978 aan *Sperry Univac*, afdeling van *Sperry Rand Corporation*, een uitvoervergunning voor de levering van een groot computersysteem, ter waarde van 12 miljoen dollar, aan het Russische persagentschap Tass. De Amerikaanse beslissing was ingegeven door een mogelijk gebruik van de komputer voor militaire doeleinden en door protest tegen de toenmalige dissidentenprocessen in de Sovjetunie. Een half jaar later werd aangekondigd dat de Frans-Amerikaanse komputerkonstrukteur *CII-Honeywell-Bull* — firma naar Frans recht — één van zijn Iris-80 computersystemen zou leveren, met de goedkeuring van de Franse overheid.

Sinds 1949 waakt de 'CoCom' over wat strategisch is en wat niet. De CoCom is het Coordinating Committee, een onafhankelijk orgaan, aanleunend tegen de NAVO. Vijftien landen zijn lid, met name de NAVO-lidstaten zonder IJsland, aangevuld met Japan. In dat orgaan wordt door de leden de lijst opgesteld van wat om strategische redenen niet mag worden uitgevoerd naar de Oostbloklanden. Om de drie jaar wordt de lijst herzien door unanieme beslissing van de leden. De laatste maal was dat in januari 1979. In alle lidstaten zijn er wetten gestemd om de toepassing van de CoCom-richtlijnen mogelijk te maken, maar nergens is er een instantie die schendingen kan bestraffen. In de koude oorlog omvatte de lijst een duizendtal belangrijke industriële produkten. Naarmate het klimaat tussen de machtsblokken ontdooide en politici bij het heen en weer vliegen tussen elkaars hoofdsteden steeds belangrijkere commerciële en industriële akkoorden mogelijk maakten, werd de lijst kleiner. Niet altijd werd dat in het kantoor van de CoCom dadelijk ingeschreven. Het kleinere belang dat aan de embargolijst werd gehecht bleek uit de talloze aanvragen voor uitzondering die werden ingediend en uit de bijna even talloze klachten van landen die kollega's erop betrappt hadden een artikel te hebben omzeild. In de jaren zeventig werd nog zelden over de lijst gerept en groeide de kritiek uit zakenmiddens, telkens als de lidstaten bij elkaar waren om er veranderingen in aan te brengen.

In januari 1979 zette de *Chemical Bank*, uit de Rockefeller-groep, in zijn Europees maandblad *Report from Europe*, de elementen van kritiek op een rijtje. De lijst, zo werd gesteld, wordt door ministers van buitenlandse zaken opgesteld en aangepast, zonder raadpleging van hun kollega's van economische zaken of van zakenlui zelf. Daardoor verliezen de CoCom-leden de band met het economische belang en de tewerkstelling uit het oog. Verder, zo stelde de Chemical Bank, beliep het handelsvolume in verfijnde westerse produkten voor de Sovjetunie rond die tijd zeventig miljard dollar per jaar en waren er in West-Duitsland alleen al een half miljoen banen afhankelijk van Oost-Westhandel. "Hoe dan ook", besloot het artikel, "het is duidelijk dat CoCom steeds meer een bron van irritatie zal worden voor zijn leden. In feite zijn deze problemen slechts een element van een breder gegeven, met name hoe conflicten tussen economische en militaire vereisten kunnen worden opgelost in functie van de beste veiligheid voor het westen. Dat brede debat is begonnen, zal meer op de voorgrond treden en in de nabije toekomst belangrijk worden." Een bijna profetisch besluit, want een jaar later bond Carter de kat de bel aan. Maar hij heeft wel verzuimd nauwkeurig aan te geven wat wel en wat niet meer over de grens mocht, richting Oostblok. Bijna de hele westerse uitvoer valt onder het embargo, als men de zaken strikt interpreteert. Want de Sovjetunie wenst bij voorkeur die dingen in te voeren, waarvoor het een technologische achterstand moet inlopen : computers, chemische produkten, elektronisch materiaal, goederen voor energie-exploitatie, enz. In de jaren tachtig zal hierin nauwelijks verandering komen. Vooral de kennis over gaswinning en ontginning van grondstoffen in het onherbergzame Siberië staat hoog op het verlanglijstje van het Kremlin.

De vraag is nu in hoeverre het embargo in de praktijk kan standhouden. Waar blokkades kunnen ontdoken worden, gebeurt dat, zoveel leert de geschiedenis ons wel. Maar op de officiële stichtingsvergadering van de Organisatie van Graan-uitvoerende Landen heeft de VS met de Europese Gemeenschap, Canada en Australië afgesproken, dat deze landen geen kontrakten zullen overnemen die Washington om politieke re-

denen laat liggen. Er is daar dus ook een basis gelegd van wat wel ooit een 'Organizatie van Technologie-uitvoerende Landen' zou kunnen worden.

Eén en ander heeft zijn rechtstreekse weerslag op de werking en de aktiviteit van de geldmarkten. Met de graan- en technologie-afspraken zijn niet enkel beperkende kredietlijnen op papier gezet. De VS heeft eind 1979 eenzijdig alle Iraanse tegoeden bij Amerikaanse banken — acht miljard dollar — onder sekwester geplaatst. Het nieuws van de graan- en technologie-embargo's kwam op de internationale geldmarkten hard aan. Alleen al het vooruitzicht op een ontwrichting van het voor het internationale bankwezen uiterst lukratieve 'leencircuit' naar de Sovjetunie toe, heeft grote ongerustheid veroorzaakt op de Eurodollar-markt. Dat is namelijk onder meer de markt waarop de leningen aan het Oostblok plaatsvinden, waarop ook een vijftal belangrijke Sovjetrussische banken in West-Europa werkzaam zijn. Aan de reacties op dat terrein was duidelijk te merken dat het destabilizeren van groeiende internationale commerciële betrekkingen niet hoeft voor de financiers ervan.

Het uitspelen van de mensenrechten-kaart heeft Carter niet belet alvast nog een verkiezingsbelofte in te slikken. Er zou namelijk niet méér worden uitgegeven aan bewapening en er zouden geen Amerikanen sterven in een oorlog in het buitenland. Intussen heeft Carter voor het begrotingsjaar 1980 de defensie-uitgaven wel drastisch verhoogd. Misschien is dat naar de zin van de 'Business Council', een groep vooraanstaande zakenlui van zowat alle leidende Amerikaanse multinationals. Die vereniging, die niet bepaald pers-minded kan worden genoemd, heeft een paar dagen na Carters embargobesluit en een paar weken vóór zijn defensiebesluit laten weten dat de groep bezorgd is over de inefficiëntie van het Amerikaanse defensiebeleid, vooral op het vlak van de konventionele bewapening. Het is daarmee helemaal niet onmogelijk dat de lobby van de wapenfabrikanten sterk aan invloed wint. Men waant Howard Hughes soms herrezen, die hoorde bij elk neergestorte vliegtuig de kassa rinkelen.

Zygmunt Nagorski, stafonderzoeker van de 'Council on Foreign Relations' — voorgezeten door Rockefeller — en auteur

van het boek *The Psychology of East-West Trade*, schreef de verandering ten opzichte van de Sovjetunie in de Amerikaanse politiek na het aantreden van Jimmy Carter grotendeels toe aan het feit dat met Carter een 'relatief onbekende groep, ingevoerd uit de staat Georgia' de voorspelbaarheid van de Amerikaanse buitenlandse politiek doorbrak. Met de koers van de mensenrechten-politiek trad een faktor onzekerheid naar voren. Een nieuwe ploeg bemande het Witte Huis, en bracht bij de onveranderde Sovjettop het status quo-gevoel aan het wankelen.

Dat had niet van de ene dag op de andere zijn weerslag op de Oost-Westhandel. Trouwens, een vrij spektakulaire koersverandering in de Chinese benadering van de westerse economische grootmachten leidde de aandacht van de langzaam opgebouwde relatie met Moskou wat af. Sedert eind 1978 zag de westerse zakenwereld de kans de 'rush' naar Moskou van zes, zeven jaar geleden en die naar de Perzische Golf van vier, vijf jaar geleden over te doen, nu richting Peking. Die nieuwe uitlaat heeft intussen ook al flink wat miljarden-dollar-kontrakten opgeleverd. Bovendien was het zo dat het aantreden van 'nieuwe huurders in het Witte Huis' — term van Charles Levinson — gepaard gaande met een spektakulaire koerswijziging, niet meteen de hele Oost-Westhandel schokt, aangezien de VS niet eens de grootste handelspartner van het Oostblok is. West-Duitsland ligt, zoals gezegd, ver voor en wordt gevolgd door een kleine groep van vier, waarin Frankrijk, de VS, Groot-Brittannië en Italië.

De Sovjetunie is in al deze jaren van Oost-Westhandel ook wel veranderd. In het volgende vijfjarenplan, van 1981 tot 1985, zullen er volgens waarnemers hoegenaamd geen veralgemeende hoera-cijfers aan de doelstellingen verbonden worden, integendeel, voor ongeveer alle sectoren zouden er lagere begrotingen bepaald zijn. Niettemin is in enkele specialiteiten de Sovjetunie op wereldvlak versterkt naar voor getreden. In de goudverkoop treden de Sovjets op als gewiekste zakenlui. Op de goudmarkt van Zürich verhandelt deze op één na grootste goudproducent, na Zuid-Afrika, enkele honderden tonnen goud per jaar, aangevoerd per Iljoesjin-vliegtuig, bestemming

Wozchod Handelsbank. De strategie van de Sovjets is er volgens goudexperten op gericht jaarlijks een vooropgezet bedrag aan westerse deviezen te inkasseren door goudverkoppen. Bij hoge goudprijzen, zoals in de tweede helft van 1979 en in 1980, volstaan kleinere verkochte hoeveelheden, waarna dat kleinere aanbod weer de prijzen doet stijgen. De goud-graانبalans is de jongste jaren onmiskenbaar in het voordeel van de Sovjetunie geëvolueerd. Ook in grondstoffen als diamant, vanadium, platina, chroom, mangaan, asbest, nikkel en lood heeft de Sovjetunie een belangrijke plaats ingenomen, waarbij bijna telkens de ideologische tegenvoeter Zuid-Afrika bondgenoot op de wereldafzetmarkt is.

Ook inzake olie speelt de USSR een groeiende internationale rol. De grootste olieproducent ter wereld wordt nu ook een belangrijke exporteur, die meemarcheert met de prijsverhogingen, die door de OPEC-landen worden vastgelegd. In 1978 overtrof de Sovjetunie de VS wat betreft de grootte van zijn handelsvloot en werd het land het zesde in de wereldrangschikking. De Russische staatshandelsvloot is in het westen — Antwerpen is een van de steunpunten — een geduchte concurrent, die niet zelden een vracht een derde goedkoper ter bestemming brengt, een belangrijke commerciële en strategische macht.

Wie met een ander meer en meer zaken doet, erkent hem impliciet als macht. Wellicht ligt daar de breuklijn tussen de lobbies van de koude oorlog en de industriële samenwerking in de VS en de USSR. Terwijl onder de vlag van de geroemde Amerikaanse vrijheid een opening werd bewerkt naar Oosteuropese regimes en hun leiders, bleven de politieke, commerciële en financiële kontakten met repressieve dictaturen onveranderd belangrijk.

De Sovjetunie aan de andere kant zit opgezaald met een gebrek aan soepelheid om, de nu ook zelf toegegeven, fouten in het management van het land aan te pakken. Met die uitdaging aan het adres van de marxistische praktijk, zoals die in de USSR is gegroeid, én aan het adres van een bijna archaïsche politieke top, moet de grootmacht afrekenen, wil ze in de wereld aanvaard worden als moderne industriestaat, en als dusda-

nig behandeld worden, bijvoorbeeld door de toekenning van het statuut van meest begunstigde handelspartner.

De enige oplossing voor dat probleem in de jaren zeventig was het economisch en technologisch meer geavanceerde westen inschakelen, volgens de groei van de deviezeninkomsten uit goud, olie, bank- en andere activiteiten in het westen en van haalbare leningen. Dat sloeg goed aan in de westerse industrielanden, die economisch verzwakten, sterk van uitvoer afhangen — behalve de VS —, die met stijgende werkloosheid en monetaire moeilijkheden hadden af te rekenen. Was er overigens al niet altijd handel geweest tussen de blokken, sedert de graanleveringen van Armand Hammer in 1921 ? De westerse zakenwereld greep dus niet naast deze kans om nieuwe dingen te doen, in een periode van groeiende recessie, van duurdere grondstoffen, van hogere inflatie en van een steeds meer rechten opeisende werkende bevolking.

Ideologie was óók deze keer geen hinderpaal. Gehaaide anti-kommunisten verklaarden dat politiek niet met zaken vermengd mocht worden. Wapenfabrikanten, zowel in de NAVO als het Warschaupakt, gingen met dezelfde liefde produceren voor een détente-gerichte handel, met op de achtergrond een steeds wereldvreemdere en geavanceerdere nukleaire wapenwedloop. Een Jackson of een uitgesproken voorstander van mensenrechten werden in deze middens geschuwd. Het ei van Columbus was immers gevonden : de industriële samenwerking. In het westen zouden de produkten verkocht worden, die in de Sovjetunie en andere Oosteuropese landen gefabriceerd werden. Een zeer lonende produktie, want ze gebeurt in landen met veel en goed geschoolde werkkrachten, lage lonen en lange werktijd. Bovendien is het sociale klimaat er voor een kapitalist een droom : stakingen zijn verboden, de vakbonden staan onder toezicht van de partij en de werkende klasse stelt veel minder eisen. Bovendien ontstond op die manier een opening voor konsumptiegoederen op een markt van een klein half miljard nog niet al te zeer verwende konsumenten.

En zo maakt de argeloze toeschouwer in het Westen en het Oosten mee hoe de Amerikaanse aandelenvennootschap, die in het begin van haar bestaan door Marx nog werd aangehaald

als een middel tot de socialisering van de eigendom, en die sinds meer dan een halve eeuw in het Oostblok herhaaldelijk en expliciet het symbool van het nieuwe imperialisme is genoemd, zich nestelde in het hard van de leidende socialistische staat zelf. Alle grote namen zijn er, niet alleen de Amerikaanse : *Standard Oil, Occidental Oil, General Electric, Morgan Guaranty Trust, Chase Manhattan Bank, Du Pont & De Nemours, Colgate, Union Carbide, Krupp, Deutsche Bank, Pepsi Cola, Coca Cola, Fiat, L'Oreal, Air Liquide, BP, ICI, Bayer, BASF, Saab, AKZO, Daimler Benz, Marcel Dassault, Siemens* en vele andere.

Duizenden banden verbinden beide systemen zo grondig dat grote politieke veranderingen alleen als risikofactor worden geïnterpreteerd, zowel een ander beleid in het Witte Huis als de opvolging van de oude garde in het Kremlin. Deze twee gevestigde groepen zijn gesteld op rust en stabiliteit. Het status quo. Grondige veranderingen daarin zijn eerder aanleiding tot een verhoogde staat van paraatheid dan aanpassing aan nieuwe evoluties.

De lijst van de uitverkoop is lang. Als het gigantische chemiekontrakt tussen Occidental Petroleum en de Sovjetunie in 1981-1982 vlot zal lopen, zal de chemiewereld merken wat de invloed ervan is op de produktie en tewerkstelling in andere bedrijven. De hele sektor van meststoffen en halffabrikaten, zoals fosforzuur, wordt erdoor overhoop gehaald, met wereldwijde effecten. Ook voor de Belgische chemische bedrijven, dat blijkt duidelijk uit dokumenten van het Belgisch Planbureau. Italië heeft de afgelopen tien jaar meegemaakt hoe weinig Fiat in verhouding tot zijn grootte, in het arme zuiden van het land investeerde. Wel heeft men er de uitverkoop vastgesteld in oostelijke richting voor wat de fabrieken betreft en in Zwitserse en Luxemburgse richting voor wat de financiële controle over de groep betreft.

De Oost-Westsamenwerking in de automobielsektor is nog maar pas goed op gang. De gevolgen van de industriële samenwerking tussen de twee economische machtsgroepen, op basis van een ondemokratisch in stand gehouden status quo, komen hier en daar stilaan aan de oppervlakte. Men kan zich de vraag

stellen wie het meeste baat heeft bij verdere uitbreiding van het hele systeem. Het stellen van de vraag alleen al zal als een daad van incivisme worden geïnterpreteerd. Aan beide kanten !

-
- *The Changing Environment for Industrial Enterprise*, Sperry Rand Corporation, New York, 1977
 - *East West Trade*, jaarboek East West sprl, Brussel, 1977
 - *East West Trade Report*, Jaarverslagen, Internationale Kamer van Koophandel, Parijs
 - *ICC East West Liaison Committee*, Jaarverslagen, Internationale Kamer van Koophandel, Parijs
 - C. LEVINSON, *Vodka Cola*, Stock, Parijs, 1977
 - J. MONTALDO, *Les Finances du PCF*, Albin Michel, Parijs, 1979
 - *Towards New World Trade and Investment Policies*, Sperry Rand Corporation, New York, 1978

Berichten en artikelen uit de volgende kranten en maand/weekbladen :

Belgisch Staatsblad

Business Week

De Standaard

Der Spiegel

Die Zeit

Financieel Economische Tijd

Forbes

Fortune

Il Mondo

Knack Magazine

Report from Europe, Chemical Bank, Brussel

The Financial Times

The Wall Street Journal

Z-Report, Zentralsparkasse, Wenen

**VRIJE VAKBONDEN :
ARBEIDERSVERZET
IN DE USSR**
Toon Esch en Ludo Mertens

Het leek erg veel op een scène uit een spionagefilm toen Josef Brodski, één van de bekendste Sovjetrussische dichters, zich in een schamele kamer bevond op het hoofdkwartier van de KGB in Leningrad. Brodski had er geen flauw idee van waarom hij ontboden werd. Wat hij hoopte was dat dit onderhoud niet zou uitlopen op gevangenisstraf of, nog erger, op een verblijf in één of ander strafkamp in het verre noorden, zoals hem dat acht jaar geleden ook overkomen was.

Plots stopte de KGB-officier met te praten over koetjes en kalfjes en stelde toen het volgende voor : "Zeg eens, waarom emigreer je niet naar Israël ? Denk je nu echt dat we je niet zouden laten vertrekken ?" Zeer verbaasd antwoordde Brodski dat hij helemaal niet van plan was pogingen te ondernemen om het land te verlaten. "Ik ben hier geboren. Ik heb hier mijn werk." De ambtenaar veranderde plots van toon. "Kijk eens hier", zei hij terwijl hij een formulier toonde, "dit is een aanvraag tot emigratie. Je vult het in en dan zullen wij het in overweging nemen." Brodski vroeg wat er zou gebeuren als hij weigerde. "In dat geval", zei de KGB-agent, "zal het voor jou een hete zomer worden". Vier weken later verliet Brodski zijn vaderland.

Alhoewel het toen zo niet werd geïnterpreteerd, betekende Brodski's onderhoud met de KGB op die avond van 10 mei 1972 het begin van de grootste zuivering in literaire kringen na de Stalinperiode — een zuivering die nog altijd volop aan de gang is. De slachtoffers werden niet vermoord of in gevangnissen geworpen, maar de autoriteiten trachtten ze wel monddood te maken, te isoleren en te verwijderen uit de Russische maatschappij.

Ironisch genoeg viel het begin van die zuivering samen met

het begin van de 'détente' : twaalf dagen na Brodski's onderhoud met de KGB-officier arriveerde president Richard Nixon in Rusland om een nieuwe periode in de Oost-Westbetrekkingen in te luiden. Voor Moskou beloofde de 'détente' enorme voordelen zoals het makkelijker verwerven van westerse technologie en kredieten. Maar het hield ook het risico in dat het steeds groeiend contact met het westen de eisen voor grotere vrijheid binnen de Sovjetunie zelf zou aanmoedigen. Voor het Kremlin scheen verbanning de ideale manier om de meest welsprekende en openhartige stemmen tot zwijgen te brengen zonder een al te luid protest in het buitenland te veroorzaken, wat zeker het geval geweest zou zijn wanneer gevangenen of strafkampen waren aangewend.

Deze gang van zaken duurt nu al bijna acht jaar en een hele generatie van Ruslands beste schrijvers werd zo uitgewezen. Tot deze bannelingen behoren onder meer Andrej Sinjavski, Aleksandr Solsjenitsin, Vladimir Maximov, Aleksandr Golich, Viktor Nekrasov, Vladimir Maramzin, David Markish, Naum Kurzheim en Andrej Amalrik. In 1976 en 1977 volgden andere Oosteuropese landen het voorbeeld van de Sovjetunie. Sinds 1975 heeft Hongarije belangrijke schrijvers zoals Miklos Harsziti en Ivan Szelenji uitgewezen. In 1977 verbande Oost-Duitsland Wolf Biermann. In datzelfde jaar gebeurde hetzelfde met de Roemeense romanschrijvers Virgil Tanase en Paul Goma. In Tsjechoslowakije onderging Pavel Kohout en anderen een gelijkaardig lot.

Nochtans hadden al deze feiten plaats nadat Brezjnef samen met de Hoge Vertegenwoordigers van vele Europese landen gedurende de beroemde Konferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa te Helsinki op 1 augustus 1975 plechtig het volgende beloofd hadden :

“(De deelnemende staten) zullen de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden eerbiedigen, met inbegrip van de vrijheid van denken, geweten, godsdienst of overtuiging voor allen, zonder onderscheid naar ras, geslacht, taal of godsdienst. Zij zullen de doeltreffende uitoefening bevorderen en aanmoedigen van de burgerlijke, politieke, economische, sociale, culturele en andere rechten en vrijheden, die alle voortvloeien uit

de aan de menselijke persoon inherente waardigheid en die van wezenlijk belang zijn voor zijn vrije en volledige ontplooiing."

DETENTE EN DISSIDENTIE

De Sovjetunie vond de konferentie echter om totaal andere redenen belangrijk. De konferentie, in feite het geesteskind van Brezjnev, werd door de Sovjetunie eigenlijk beschouwd als een middel om Europa vast te klinken in de grenzen die na de oorlog werden getrokken en om Moskou's interpretatie van détente door de andere naties te laten ratificeren.

Na veel moeite hadden verschillende mensen in de Sovjetunie beslag kunnen leggen op de officiële teksten van de slotakte van de *Konferentie voor Veiligheid en Samenwerking (KEVS)*. Zij waren die gaan bestuderen en zij hadden zich gegroepeerd om controle uit te oefenen op de naleving van de artikels van de slotakte in de Sovjetunie zelf. Velen van hen lagen al geruime tijd met het regime overhoop, maar Helsinki gaf hen een zekere legitimiteit en ze wisten zich gesteund door het westen.

Zo ontstond er op 12 mei 1976 in Moskou een *Groep Ter Bevordering van de Slotbepalingen van Helsinki* in de USSR met Aleksandr Ginzburg, Joeri Orlov, Anatoli Sjaranski, Sofia Kallistratova, Naoem Mejman, Vladimir Slepak. Op 12 november 1976 werd er een gelijkaardige groep gesticht te Kiev in de Oekraïne met Pjotr Grigorenko, Mykola Rudenko, Oles Berdnyk en Aleksa Tykhi, Lev Lukjanenko, Mykola Matuzenjah en anderen.

Ondertussen hadden Vjatsjeslav Bachmin, Irina Kaploen en Aleksandr Podrabinek ook een *Werkgroep* opgericht *ter Bestrijding van de Misbruiken in de Psychiatrie voor Politieke Doeleinden*.

Gleb Jakoenin en Viktor Kapitantsjoek stichtten op hun beurt een *Christelijk Comité ter Verdediging van de Rechten van de Gelovigen*.

Robert Chatsjikovitsj Nazarjan stichtte in Armenië een Groep ter Bevordering van (de Toepassing van) de Slotbepalingen van Helsinki. De lijst kan nog aangevuld worden met ettelijke andere komitees, maar al deze initiatieven kenmerkten zich door dezelfde hardnekkigheid waarmee zij zich op de détente in het binnenland wierpen.

Maar wat de Russische leiders niet verwacht hadden, was dat deze nieuwe generatie van dissidenten zich begon te organiseren in groepen en dat was iets nieuws waar de autoriteiten en de KGB geen boodschap aan hadden, méér nog, waar ze angstig voor waren en waar ze paniekerig en brutaal op reageerden.

Het was een beter georganiseerd verzet : de dissidenten hadden zich verenigd in organisaties. Weliswaar was het merendeel van hen nog altijd intellectueel, kunstenaar of wetenschapper, maar hier en daar kon men onder de leden verpleegsters, technici of gespecialiseerde arbeiders opmerken. De dissidentie had zich dus niet enkel horizontaal uitgebreid — van het individu naar de groep — maar ook vertikaal, van de intellectueel via de technici naar de gespecialiseerde arbeider. Hier moest snel ingegrepen worden om, indien mogelijk, het initiatief in de kiem te smoren. En dat gebeurde ook. De inkt van de handtekeningen, die plechtig onder de slotakte van Helsinki waren gezet, was nog niet opgedroogd, of de KGB greep reeds in.

De bovenvermelde groepen waren toen nog niet gevormd, maar wel bestond er vanaf 1974 reeds een groep van Amnesty International te Moskou. Hij werkte voor gevangenen in Spanje, Sri-Lanka en Zuid-Slavië en, ironisch genoeg, ook voor slachtoffers van martelpraktijken in Uruguay.

De voorzitter van de groep Valentin Toertsjin en de waarnemende sekretaris Vladimir Albrecht waren door Amnesty International uitgenodigd om van 24 tot 26 september 1975 — dus enkele weken na het einde van de Helsinki-konferentie — de internationale verjaardag in Straatsburg bij te wonen. Zij vroegen daarom een uitreisvergunning aan. Op 30 augustus werd hen die geweigerd. Dezelfde dag merkte Albrecht dat hij door verschillende KGB-mannen werd gevolgd. Ze maakten zich

zelf aan hem bekend en ze begonnen met Albrecht een woordenwisseling. Een van de mannen waarschuwde Albrecht dat hij hem "op de rails van de Moskouse metro zou duwen". Een ander dreigde hem in elkaar te slaan en een derde zei: "Als ik de opdracht krijg, zal ik je vermoorden". Albrecht werd gedurende tenminste vier dagen gevolgd. De frisse wind die over Helsinki woei, bleek Moskou dus nog niet bereikt te hebben.

In april 1977 worden Joeri Orlov, Aleksandr Ginzburg en Anatoli Sjaranski van de Moskou-groep ter bevordering van de slotbepalingen van Helsinki in de USSR, aangehouden. Eveneens was dit het geval met generaal Pjotr Grigorenko. Verscheidene van hen werden in de gevangenis zwaar mishandeld en ze mochten geen contact opnemen met hun familie of advocaten. De Helsinki-kontroleurs van Kiev verging het evenmin beter. Op dezelfde dag van de stichting (12.11.76) van hun groep, werden de ramen van het appartement waar zij bijeen kwamen, verbrijzeld met bakstenen die door 'onbekenden' geworpen werden. Een tweede incident gebeurde op 23 december toen KGB-agenten onwettelijk de appartementen van de leden van dezelfde Helsinkigroep doorzochten. Verscheidene van de Oekraïense leden werden tijdelijk in de gevangenis geworpen, ondergingen allerlei brutaliteiten, sommigen onder hen werden afgevoerd naar psychiatrische instellingen. Enkele kwamen zelfs terecht in het beruchte Serbsky-instituut te Moskou.

Minder goed verging het ondertussen Aleksandr Podrabinek. Zijn belangstelling voor de psychiatrie groeide al in 1972 door zijn werk als medisch assistent, een soort ziekenbroeder, bij de ambulancedienst in Moskou. Hij had de indruk dat deze ambulancedienst herhaaldelijk werd gebruikt om op onopvallende wijze geestelijk gezonde mensen naar psychiatrische inrichtingen te vervoeren. Daarom begon hij vanaf 1973 materiaal te verzamelen rond deze misbruiken van de psychiatrie om een boek te schrijven dat hij '*Punitive medicine*' ('Straffen-de geneeskunde') noemde. Zover kwam het echter niet. De KGB had er lucht van gekregen en nam het 265 pagina's tellende manuscript in maart 1977 in beslag. Podrabinek gaf echter niet op en begon het te herschrijven en kwam met dit werk

klaar in mei 1977, weliswaar minder gedetailleerd dan het eerste manuscript, omdat de KGB samen met het manuscript ook het dokumentatie- en onderzoeksmateriaal in beslag genomen had. Amnesty International heeft van dit tweede werk een samenvattende Engelse versie gepubliceerd.

Het is vooral het werk van Aleksandr Podrabinek, die de wettelijke, sociologische, medische en historische aspecten van het politieke misbruik van de psychiatrie behandelde. Het gaf de impuls aan het besluit dat het wereldkongres van psychiaters in 1977 nam in Honolulu. De *World Psychiatric Association (WPA)* veroordeelde namelijk het systematisch misbruik van de psychiatrie voor politieke doeleinden in de Sovjetunie, weliswaar met een zeer kleine meerderheid (90 tegen 88 stemmen). Eduard Bobajan, leider van de Russische delegatie reageerde boos en noemde de resolutie "een inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van de Sovjetunie". Het officiële Russische persbureau TASS vond het aannemen van de resolutie in strijd met de ontspanning.

Aleksandr Podrabinek werd om deze reden reeds herhaalde malen gearresteerd, maar meestal, dankzij de internationale publiciteit, weer vrijgelaten. Zijn broer Kirill echter werd in december 1977 gearresteerd en in maart 1978 tot tweeënhalf jaar gevangenisstraf veroordeeld.

Toen Andrej Amalrik, de schrijver van 'Haalt de Sovjetunie 1984?', na herhaalde arrestaties en verbanningen naar Siberië, toelating kreeg om te emigreren, kon hij niet nalaten vrij en vrank uit te spreken wat hij jarenlang reeds gedacht en gevoeld had. Toen Friso Endt van 'Newsweek' hem vroeg waarom hij niet in Rusland gebleven was om daar voor zijn ideeën te vechten, antwoordde hij dat sommige mensen er geen flauw idee van hadden hoe de KGB te werk gaat: "Ze passen louter gangsterpraktijken toe", zei hij. "Een schrijver uit Moskou, Voinorich, werd vergiftigd. Hij overleefde het evenwel. Een andere schrijver, Gamsakhuridia werd ook vergiftigd en is als gevolg daarvan nog altijd invalide. Rubkin, een schilder uit Leningrad, kwam om door een brand in zijn studio; dat gebeurde slechts drie maanden geleden. Nog een andere schrijver, Bogatirjov werd bij zijn huis zo mishandeld dat hij zwaar gewond werd en

stierf. Ze hadden hem juist hetzelfde verteld wat ze mij vertelden : "Dat is slechts om een voorbeeld te stellen. We zullen altijd ontkennen dat wij het deden, maar terzelfdertijd zullen we het gerucht verspreiden dat wij het deden — gewoon om de anderen koest te houden." Bogatirjov werd met een zware schedelbreuk naar een kliniek overgebracht. De KGB ging de dokter, een vrouw, opzoeken en vertelde haar : "Je moet ervoor zorgen dat hij gewoon idioot wordt". En wanneer ze zei : "Wel neen, ik wil hem genezen", antwoordden ze : "Dan zal jou hetzelfde overkomen".

Men kan dus aannemen dat de verwachtingen die gekoesterd werden in verband met de konferentie van Belgrado van 1977 zeer uiteenlopend waren. Deze konferentie moest namelijk 'toetsen' wat er terecht gekomen was van de slotbepalingen van de Konferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa in Helsinki, 1975. Het politiek en diplomatiek personeel vond dat de konferentie *moest* slagen omdat er 'al teveel' verantwoordelijkheden op het spel stonden en omdat beide konferenties alle aspecten van de Oost-Westbetrekkingen volledig dekten. Andere nooit opgevende deelnemers dachten dat het 'er op aankwam overeenstemming te vinden in een knoop van meningsverschillen'.

Dan mochten sommige diplomaten nog gewagen van het belang van de konferentie van Belgrado — de Belgische ambassadeur Roger Denorme vond zelfs dat "de konferentie van Belgrado niet vruchteloos was geweest" — koelere kommentatoren, van wie het leven en brood minder verbonden is met het vliegen van de ene konferentie naar de andere, vonden dat Belgrado gewoon mislukt was.

Verscheidene landen hadden de Sovjetunie erop gewezen dat ze diverse bepalingen van de Slotakte van Helsinki gewoon genegeerd hadden. In vergaderingen achter gesloten deuren kaatsten afgevaardigden van de Sovjetdelegatie de bal terug naar de westerse landen, hen beschuldigend van racisme, massale werkloosheid, beperkingen van visa en beroepsverbod voor kommunisten. Verscheidene voorstellen werden door verschillende delegaties naar voren gebracht. Zo was er één van de niet-gebonden landen, één van 15 westerse landen dat

onder andere sterk aandrang op de 'mensenrechten en de fundamentele vrijheden'. Het was allemaal tevergeefs.

Het enige waarin de Sovjetunie geïnteresseerd was, was een dokument dat nauwere banden tussen Oost en West aanmoedigde, maar dat elke vermelding van de mensenrechten van het Helsinki-akkoord op de debatten te Belgrado totaal uitsloot.

MOSKOU EN DE DEMOKRATISCHE OPPOSITIE

Op 10 december 1977 betoogden 20 dissidenten vijf minuten lang zwijgend in felle vrieskoude rond het standbeeld van de grote Russische dichter Poesjkin. De bekende gezichten uit de kringen van de Russische dissidenten ontbraken echter. Die waren, volgens de Nobelprijswinnaar Andrej Sacharov, de vorige dag reeds opgepakt door de KGB en onder huisarrest geplaatst.

Op dezelfde tiende december, 'de Dag voor de Rechten van de Mens', die jaarlijks internationaal gevierd wordt sinds de Verenigde Naties in 1948 op die dag de verklaring van de rechten van de mens aanvaardden, verklaarde Alexej Sjibajev, voorzitter van het (officiële) Sovjetrussische vakverbond op een bijeenkomst "dat de Sovjetunie konsekvent opkomt voor de erkenning en de bevestiging van de voornaamste rechten van de mens in internationale verdragen en andere overeenkomsten."

Alexej Sjitikov, voorzitter van de Raad van de Unie van de Opperste Sovjet, verklaarde op dezelfde bijeenkomst "dat de Sovjetunie de kapitalistische landen de noodzaak van de internationale wettelijke erkenning van de mensenrechten heeft opgedrongen, en dat de Sovjetunie zich strikt aan de geest en de letter van de UNO-verklaring over de rechten van de mens houdt." Met andere woorden, de public-relations-kampanje om de goede bedoelingen van de Sovjetunie kenbaar te maken, was in volle gang. Zo kon Aleksandr Tsjaikovski, hoofdredacteur van de *Literaturnaja Gazetta* tijdens een interview met Toon van Severen, van Knack, verklaren dat er "nu eenmaal voorstanders en vijanden van détente in de wereld zijn" en dat de dissidenten geen dissidenten zijn, maar gewoon "anti-Sovjet en kontra-revolutionair zijn in een revolutionair

land". Volgens hem "was Boekovski een terrorist die een groep vormde en zich trainde in het schieten" en "dat heel de affaire van de dissidenten een kunstmatig vuur was, dat wordt aangewakkerd door de westerse pers". Vladimir Boekovski werd reeds jaren geleden geadopteerd door Amnesty International. Als men weet welke strenge eisen deze organisatie stelt om een gevangene te adopteren, klinken Aleksandr Tsjaikovski's woorden echter als loos gekwaak.

Wat Aleksandr Tsjaikovski ook mocht vertellen, zijn officieel standpunt was niet van dien aard om sommige Sovjetburgers, die kritiek hadden op de gang van zaken, de mond te snoeren. Hoe de KGB hen ook moge afschilderen, zij beschouwen zichzelf niet als revolutionairen. Dat wensen zij regelmatig te zeggen en te schrijven. Want volgens hen verkeert niet alleen het westen in een crisis, maar ook de Sovjetunie. Reeds in 1968 zei de akademikus Sacharov dat "de enige rationele oplossing om uit de economische crisis te geraken, bestaat in een demokratizering van de produktie en van het economisch beleid". Dit wil zeggen : deelname van de arbeiders aan het beheer van de ondernemingen en de planifikatie, onafhankelijkheid van de vakbonden, stakingsvrijheid, realisatie van de Leninistische principes van arbeidskontrolle, enz. (...) Dit wil zeggen : de vrijheid van meningsuiting, van pers, van manifestaties, van verkiezingen, van vereniging...

Leonid Plioetsj herhaalde en verduidelijkte dit in een 'Open Brief aan de Vertegenwoordigers van het Eurokommunisme' op het studie-weekend van het IKOVE te Leuven in april 1977. Waarschuwend zei hij : "De hulp die het westen verleent, vergroot daarenboven de mogelijkheden van de Sovjetunie om zich te mengen in de binnenlandse aangelegenheden van de andere landen, en om een of andere oppositiebeweging aan zich te binden die Brezjnef moet helpen in het provoceren van konflikten tussen staten".

"... Alle tendenzen van de democratische oppositie (in de Sovjetunie) verenigen zich momenteel rond de strijd voor het respekteren van de Helsinki-akkoorden. Welnu, de unilaterale ontspanning voorgestaan door Brezjnef leidt ons land op een avonturistische, militaristische en politionele weg." (B.P.A. 102, 30 mei 1977)

Sacharov had reeds in 1968 gezegd dat de demokratizering een noodzaak was voor een verbetering van ekonomische en sociale omstandigheden en dat hij daarom zijn standpunten zou trachten duidelijk te maken bij een zo groot mogelijk aantal mensen. Toen reeds legde hij de nadruk op de noodzakelijke eenheid tussen intellektuelen en arbeiders.

De KGB en de Sovjetautoriteiten gingen in hun repressie ongestoord verder met het arresteren of het verbannen van prominente intellektuelen. Op 14 oktober 1977 moest Valentin Toertsjin de Sovjetunie verlaten, nadat hij zijn werk verloren had in 1974 omdat hij voorzitter geworden was van de afdeling Moskou van Amnesty International. Toertsjin is een briljant wiskundige, schrijver van een zestigtal befaamde boeken en tot 1974 directeur van de laboratoria van het Komputerinstituut. Met Sacharov en Roy Medvedev richtte hij een brief aan Brezjnef om hem "onder ogen te brengen dat ekonomische vooruitgang zonder liberalizering en demokratizering van het politieke systeem niet mogelijk is". (Knack, 26 oktober 1977) Na Sacharov, Plioetsj, nu ook Toertsjin, die voortdurend hamert op de idee dat strijden voor de mensenrechten op de eerste plaats een strijd is voor een beter ekonomisch herstel en uiteindelijk voor de vrede.

In december 1976 werd Vladimir Boekovski uitgewisseld tegen de Chileense KP-leider Luis Corvalán. Boekovski is 36 jaar en 12 jaren bracht hij door in kampen, gevangenissen en psychiatrische instellingen. Het regime nam het hem kwalijk dat hij als universiteitsstudent poëzielezingen hield op het Majakovskiplein in Moskou. In 1965 sloot men hem voor 15 maanden op in een psychiatrische kliniek omdat hij een fotokopie bezat van een boek van Milovan Djilas. In 1965 nog eens acht maanden, omdat hij protesteerde tegen het houden van processen met gesloten deuren tegen Andrej Sinjavski en Joeli Daniel. Wat men hem enorm kwalijk nam, was het feit dat hij in 1972 aan westerse joernalisten verklaarde, dat de Sovjetautoriteiten de psychiatrie misbruikten om politieke tegenstanders uit te schakelen. Dat leverde hem 12 jaar strafdruk op. In 1977 verklaarde hij aan 'Le Monde' dat volgens zijn schattingen er ongeveer drie miljoen mensen gevangen worden gehouden. De

bekendmaking van deze feiten is een onaangenaam geluid in KGB-oren, zeker wanneer die verteld en openbaar gemaakt worden door mensen die bewezen hebben te kunnen denken en cijferen.

Joeri Orlov, die in mei 1978 werd veroordeeld tot acht jaar opsluiting in een strafkamp te Perm in de Oeral, kan het weten. Hij is een beroemd natuurkundige en lid van de Akademie van Wetenschappen, de eerste die sinds Stalin opgesloten werd. Hij was lid van de Moskouse groep om de naleving van de Helsinki-konferentie te controleren. Volgens hem zouden er op dit ogenblik ongeveer een 5 miljoen gevangenen zijn in de Sovjet-unie, die zich bevinden in heropvoedingsgevangnissen, preventieve gevangnissen, ontwenings- en werkkampen.

Volgens hem komen de meeste gevangenen uit de rangen van de arbeiders en van de boeren. De kwaal van het kapitalisme is het permanente leger van werklozen, dat van het totalitaire kommunisme het permanente leger van de dwangarbeiders. Niet alleen worden deze gevangenen getergd en lastig gevallen, zij worden ook op regelmatige tijdstippen op zeer primitieve manieren van het ene kamp naar het andere gebracht. (Cahiers du Samizdat, Brussel, augustus 1979) Deze informatie die hij openbaar heeft gemaakt, kwam hem duur te staan. Twaalf jaar verwijdering uit de samenleving betekent voor deze 53-jarige natuurkundige van wereldfaam in feite een doodvonnis.

Daarentegen is onafgebroken protest van de publieke opinie onontbeerlijk. Zoals Max van der Stoep, voormalig PvdA-minister van buitenlandse zaken, regelmatig herhaalt : strijden voor de mensenrechten is strijden voor de vrede.

Beter verging het de schrijver-joernalist en fervent activist voor de mensenrechten Aleksandr Ginzburg in 1979. In 1973 reeds beëindigde hij een straftijd van 7 jaar, enkel en alleen omdat hij een gedokumenteerd rapport voorbereidde over het proces van 1966 tegen de schrijvers Andrej Sinjavski en Joeli Daniel. In 1978 werd hij tot acht jaar strafkamp veroordeeld. Hij was mede-stichter en lid van de Moskou-groep om te waken over de naleving van de Helsinki-akkoorden. Zijn gevangenschap gaf aanleiding tot een hoogst ongewone bijeenkomst op 28 juni 1978 in het Orsai-teater, toen 9 Russische dissidente in-

tellektuelen, ter gelegenheid van een solidariteitsavond voor Aleksandr Ginzburg, een komitee oprichtten van anti-fascistische intellektuelen. Zoiets was niet meer gebeurd sinds de dertiger jaren, temeer daar dit komitee intellektuelen van verschillende politieke strekkingen groepeerde, waaronder Maximov, Plioetsj, Nekrassov, Fainberg en Boekovski. Zij vertrokken van het principe dat moest gezocht worden naar 'doeltreffende aktiemiddelen om een einde te maken aan de nieuwe 'Internationale' van beulen en folteraars, of ze nu van Zuid-Amerika, van Azië, Zuid-Afrika of van de Oostbloklanden zijn'. Voor hen zijn kampen kampen, de mensenrechten kennen geen grenzen, het fascisme kent geen kleur. In april 1979 werd Ginzburg met vier andere dissidenten vrijgelaten in ruil voor twee Russische spionnen, Valdik Enger en Rudolf Tsjernjajev.

Toen Anatoli Sjaranski, een komputerdeskundige, die vlot Engels spreekt en dienst deed als kontaktman tussen groepen van Sovjetdissidenten en westerse perslui, in juli 1978 veroordeeld werd tot drie jaar strafkamp omdat hij ook had meegewerkt met de Moskou-groep van Joeri Orlov, kon Nobelprijswinnaar en natuurkundige Andrej Sacharov, die de toegang tot de gerechtszaal was ontzegd, niet nalaten naar de autoriteiten te roepen: "Jullie zijn geen mensen, jullie zijn fascisten. Hoor je mij, ik, een lid van de Akademie van Wetenschappen, zeg dat jullie fascisten zijn." (B.H. Lévy, Le Monde, 29 juni 1978)

Het was voor iedereen een grote verrassing toen de mijnwerker *Klebanov* op 25 november 1977, in het appartement van Nikolajev te Moskou, zijn eerste informele perskonferentie gaf. Zowel in het westen als in dissidentenkringen had tot dan toe de opvatting geheerst dat de grote massa arbeiders totaal onverschillig stond tegenover de strijd die de democratische oppositie voor de mensenrechten voerde. De eerste reactie van de Helsinki-groep op de oprichting van Klebanovs onafhankelijke vakbond was derhalve kort en algemeen gehouden: "Wij hopen dat de oprichting van deze vakbond van grote betekenis zal zijn voor de bewustwording ten aanzien van de mensenrechten in het land. Op basis van dit principe kunnen tussen de Helsinki-groep en de nieuwe vakbond de kontakten worden gelegd."

Er is geen reden om te geloven dat deze verklaring het wantrouwen van de arbeiders t.o.v. de democratische oppositie heeft weggenomen. *Anatoli Ivanov* (*) beweert dat de arbeiders in zijn onderneming een grote belangstelling aan de dag legden voor de beweging ter verdediging van de rechten van de mens, maar dat zij anderzijds vragen stelden omtrent de uiteindelijke doelstellingen van die beweging. Bovendien zijn ze er diep van overtuigd dat de academici alléén de toestand in de Sovjetunie niet kunnen veranderen. "Zonder ons, kunnen zij niets", zeggen zij. "Vroeg of laat komen ze toch naar ons." (Syndicalisme et Libertés en Union Soviétique)

Het proces van toenadering, dat met de oprichting van Klebanovs vakbond voorzichtig in gang werd gezet, blijkt zich te ontwikkelen ! Zoals de kollega's-arbeiders van Ivanov hadden voorspeld : "Vroeg of laat komen ze toch naar ons". Vladimir Borissov, in 1969 nog mede-oprichter en vertegenwoordiger voor Leningrad van het *Initiatiefkomitee ter verdediging van de mensenrechten*, is in oktober 1978 mede-oprichter van een nieuwe onafhankelijke vakbond, 'Onafhankelijke Interprofessionele Vakvereniging', de 'Smot'.

Het niet-georganizeerde verzet van de arbeiders heeft zich ter wille van de eenzijdige gerichtheid van de dissidentenbeweging enerzijds en de uiterst strenge maatregelen van het regime anderzijds, geruime tijd in het duister afgespeeld. Informatie daarover blijft trouwens tot vandaag de dag schaars. Het is echter weinig waarschijnlijk dat de omvang van het arbeidersverzet in verhouding staat tot de hoeveelheid informatie die daarover beschikbaar is. Een kort onderzoek naar de economische en sociale problemen, waarmee de arbeiders geconfronteerd worden, mag dit duidelijk maken.

(*) Anatoli Ivanov, geboren 1930, elektricien, woonde in Jermolino. Werkkamp en psychiatrische behandeling. Emigreerde naar de Verenigde Staten.

EKONOMISCHE EN SOCIALE PROBLEMEN

Toen Stalin voor het Eerste Vijfjarenplan het stukwerk invoerde, viel 29 % van de arbeiders onder die maatregel. In 1932 was er al 68 % van de arbeiders stukwerkers. Na 1949 ligt dit percentage boven de 90 %. Het salaris dat per stuk wordt uitbetaald is afhankelijk van de door de fabrieksdirectie vastgestelde produktienorm. Dit systeem van salariëring heeft een paar opmerkelijke 'voordelen'. Niet alleen bemoeilijkt het halen van de norm de ontwikkeling van een groepsgevoel, het houdt het arbeidersloon ook op een vooraf vastgesteld niveau, daar de produktienorm kan worden aangepast. De arbeider die de produktienorm haalt, loopt daardoor het risico dat de norm in de toekomst zal worden verhoogd. Dat betekent dat hij dan harder moet werken voor evenveel geld. Niet alleen kan de norm worden verhoogd, het loon per stuk kan ook verlaagd worden. Toen dit in 1962 in Novotsjerkask gebeurde — het stukloon werd van de ene op de andere dag met 30 % verlaagd — gaf dit aanleiding tot een massale volksopstand, die door het leger en de KGB bloedig werd onderdrukt.

De premies, die met het halen van de maandelijkse, trimestriële of jaarlijkse norm verbonden zijn en die de werkplaats kollektief toevloeien, hebben hun stempel gedrukt op het arbeidstempo, dat per maand drie versnellingen kent. Tot de tiende van de maand wordt er weinig of niets geproduceerd. Vanaf de tiende komen de laatste onderdelen en het laatste materiaal binnen, zodat de fabriek op dreef komt. Van de twintigste tot de dertigste moet meestal nog ongeveer 80 % van de norm gerealiseerd worden, zodat (onbetaalde) overuren moeten worden gemaakt en heel de fabriek in een koortsachtig tempo naar het einde van de maand werkt. Controle op de machines, het in acht nemen van veiligheidsvoorschriften, de

kwiteit van het produkt — niemand die er zich veel van aantrekt. Wat nu nog telt is de hoeveelheid. (*) Dan volgt opnieuw de eerste periode van de maand, waarin de fabriek totaal verlamd is, niet alleen door het absenteïsme, maar ook door de afwezigheid van voldoende materiaal en onderdelen, want de aktiviteit van de toeleveringsbedrijven wordt door hetzelfde arbeidsritme beheerst.

51 % van de werkende bevolking zijn vrouwen. Zij worden tewerkgesteld in de sectoren met lagere lonen : de lichte industrie, de tekstiel, de konfektie, de voeding. Het gemiddelde maandloon in de tekstiel bedraagt 84 roebel, in de konfektie 76 roebel, in de voeding 93 roebel, terwijl het landsgemiddelde 146 roebel bedraagt en het gegarandeerde minimumloon 70 roebel. (Archives du Samizdat, document 3197)

In de meeste industrietakken hebben de mannen de best bezoldigde banen, de vrouwen krijgen het minder betaalde, vaak ongezonde werk. Op de kollektieve boerderijen verrichten de vrouwen landarbeid, de mannen bedienen de traktoren. Meer dan 50 % van de mannen volgen avondschoon met het oog op een mogelijke promotie; de vrouwen blijven doorgaans thuis voor het huishoudelijk werk en de kinderen. Crèches en kleuterscholen zijn nagenoeg gratis, maar onvoldoende in aantal. Slechts één derde van de niet-schoolgaande kinderen kan er opgevangen worden. Dit schept onoverkomelijke problemen, niet in het minst voor de ongehuwde moeder.

Het voedsel in de staatswinkels is duur en van slechte kwaliteit. Vaak is er geen boter, melk of eieren. Alleen in Moskou en Leningrad vindt men het gehele jaar vlees. Ongenoegen over voedselschaarste is dan ook vaak aanleiding tot spontane reakties. Jean Kéhayan maakt in 'Rue du prolétaire rouge' gewag van een staking in Vladivostok en in Gorki. De dokwerkers van Vladivostok vertikten het een vrachtschip met voed-

(*) De Russische konsument weigert in de regel een produkt te kopen dat na de 20e gemaakt werd. Westerse waarnemers die hiervan de draagwijdte niet vatten, geven vaak een verkeerd beeld van de zgn. overvloed aan konsumptiegoederen in de staatswinkels. De overvloed wordt in de regel verklaard door de onverkoopbaarheid van het produkt.

sel met bestemming Vietnam te laden, omdat de bevolking al de gehele winter de staatswinkels leeg had gevonden. In Gorki ging het om gelijkaardige redenen. Daar moest het leger tussenbeide komen. Buiten de staatswinkels is er wel een vrije markt. De eetwaren zijn er van betere kwaliteit, maar men betaalt er twee tot drie keer meer voor dan in de staatswinkels.

De meerderheid van de bevolking woont in appartementen. Huur, gas en elektriciteit zijn zeer goedkoop. Er zouden in de Sovjetunie vijf appartementen per minuut gebouwd worden. Nochtans waren er in 1974 nog 1,1 miljoen woningen te weinig. Talloze arbeidersgezinnen wonen derhalve in ongezonde omstandigheden en staan op wachtlijsten voor een nieuwe woning, die van centrale verwarming, lopend water en badkamer is voorzien. Die arbeiders kunnen op dit punt gemakkelijk onder druk gezet worden door de directie, in overleg met de vakbond. Als sanktie kan toewijzing van een nieuwe woning met een jaar of meerdere jaren uitgesteld worden.

In iedere grote stad wonen duizenden 'illegalen', d.w.z. mensen die het platteland ontvlucht zijn zonder toelating, dus zonder het vereiste paspoort. (*) Zij kunnen dus voor het minste vergrijp of totaal willekeurig uit de stad gezet worden.

Ziek zijn is geen lachertje. Het liggeld is zeer laag, maar de zalen zijn overbevolkt (de patiënten liggen tot in de gangen toe), het personeel is onderbemand, het voedsel is van zeer lage kwaliteit, geneesmiddelen zijn niet altijd voorradig. Alleen wie tot de leidende kringen behoort, krijgt een aparte kamer en beter voedsel. Wie kwaliteitsgeneeskunde wil, kan die krijgen, als hij met genoeg geld of goud boven tafel komt. (Rue du Proletaire rouge)

Het onderwijs heeft het analfabetisme (nog ongeveer 50 % in 1926) overwonnen. Maar het onderwijssysteem is erg traditioneel, selektief en gebaseerd op een strenge discipline. (*) Er be-

(*) In de Sovjetunie moet iedere burger in het bezit zijn van een intern paspoort, geldig voor de beperkte zone, waarin men zich mag verplaatsen.

(*) Sinds 1960 is zelfs militaire training verplicht voor jongens en meisjes van 15 en 16 jaar. Men trekt hiervoor 140 uren uit.

staan onderwijsinstellingen, te vergelijken met de Engelse public schools, waar alleen kinderen van invloedrijke ouders worden ingeschreven. De universiteit is nog altijd moeilijk toegankelijk voor arbeiderskinderen. Hierover bestaan geen statistieken, maar men raamt het percentage voor Leningrad en Moskou op 10 à 20 %.

De arbeider geniet vrijwel geen bescherming tegen alle discriminatie en willekeur. De organisatie die het voor hem dient op te nemen, de vakbond, is een verlengstuk van het staatsapparaat. Volgens Viktor Fainberg, officieel woordvoerder van de Smot in het buitenland, wordt de vakbond door de arbeiders nog meer verafschuwd dan de KGB, omdat de vakbond niet alleen nalaat de belangen van de arbeiders te verdedigen, maar zijn macht ook nog eens tégen de arbeiders gebruikt.

De anti-arbeidersmentaliteit manifesteert zich reeds bij de vakbondsverkiezingen. "De vakbondsverkiezingen zijn louter formeel : de voorzitters van de vakbondskomitees worden verkozen en aangeduid door de leiding van de onderneming, de partijverantwoordelijke in de onderneming en de leiding van het regionaal partijkomitee.

Dat gebeurt op de volgende manier : de statuten schrijven voor dat op de verkiezingskonferentie voor elke tien vakbondsleden één afgevaardigde gekozen wordt. In de Sovjet-unie bestaat geen enkele onderneming waar arbeiders en bedienden niet voor 100 % aangesloten zijn bij een vakbond. Alles zou democratisch indien... de afgevaardigden werden verkozen tijdens de algemene vergadering, in aanwezigheid van iedereen. Om van tevoren zeker te zijn van hun kandidaat, nemen in de praktijk de direktie en het partijkomitee hun toevlucht tot de volgende procedure : de afgevaardigden worden verkozen per werkplaats en per afdeling. Men roept eerst de ingenieurs en technici samen voor een voorbereidende vergadering waarop de voorzitter van de vakbond, overeenkomstig een akkoord met het partijkomitee en de chef van de werkplaats, uiteenzet hoe de verkiezing 'geleid' moet worden.

Dan volgen de verkiezingen, per afdeling of per werkplaats. Zoals gebruikelijk is, beveelt de chef van de afdeling of werkplaats de personen aan die hem bevallen, d.w.z. hij schrijft hun

kandidatuur in op de verkiezingslijst; als teken van erkentelijkheid stellen die, op hun beurt, hem en de meesterknechten voor; bovendien laat men in elke afdeling één van de bedienden van de onderneming verkiezen uit hoofde van diens autoriteit, ofschoon het administratief personeel zijn eigen afgevaardigden verkiest. Over de arbeiders wordt zelfs met geen woord gerept, zodat zij, die nochtans tien maal talrijker zijn dan de bedienden, uiteindelijk niet vermoeden dat nagenoeg alle ingenieurs en technici deelnemen aan de verkiezingskonferentie, d.w.z. geen enkele persoon die direkt de belangen van de arbeiders zal behartigen.

De afgevaardigden krijgen geld dat zij niet hoeven terug te betalen; zij zitten aan rijk gevulde tafels met een overvloed aan moeilijk te krijgen voedsel en sterke drank. Zonder te zijn uitgenodigd installeren zich aan de voorzitterstafel : de direktie van de onderneming, de vertegenwoordiger van het regionaal komitee, de vertegenwoordiger van de stedelijke vakbond en de sekretaris van de partijafdeling. Zij zorgen voor de inschrijving van de kandidaturen, d.w.z. zij schrijven de namen van wie hen bevalt op de stembijetten. Geen enkele andere kandidaat wordt ingeschreven. Op die manier worden de verkiezingen van de leden van het toekomstige vakbondskomitee van tevoren geregeld. Deze 'vertegenwoordigers' van de basisorganisaties zullen op hun beurt de regionale syndikaten verkiezen en zo verder." (Oproep aan de Internationale Organisatie van arbeiders (MOT) en de vakbonden van arbeiders in westerse landen. Ondertekend door 43 arbeiders, waaronder V.A. Klebanov. Gedateerd : Moskou, 1 februari 1978)

Met een op zulke manier verkozen vakbondskomitee is het voor de direktie niet moeilijk tot voor haar bevredigende afspraken te komen. De belangrijkste rol die de vakbond in de onderneming speelt, bestaat erin om te zorgen dat er gedisciplineerd gewerkt wordt en dat het Plan gerealiseerd wordt. Aangezien de vakbond, buiten de onderneming, mede verantwoordelijk is voor de sociale zekerheid, voor kulturele en edukatieve activiteiten, voor de toewijzing van woningen, voor de vakantieverblijven enz., kunnen tegen de arbeiders tal van sankties worden genomen. De belangrijkste sankties — en die ook

de meeste verbittering veroorzaken — zijn : het niet toekennen van aanmoedigingspremies, het niet toekennen van een verblijf in een vakantiehuis, sanatorium of bedrijfsziekenhuis, het op de lange baan schuiven van het toekennen van een woning, het intrekken van de jaarlijkse wintervakantie en het ontslag. Alle details over activiteiten, mutaties, promoties en sankties worden zorgvuldig genoteerd in het 'werkboekje', dat elke werknemer heel zijn leven begeleidt. Zonder dit boekje wordt hij elders niet aangenomen.

Staken is teoretisch niet verboden, maar de officiële vakbond zal alles in het werk stelen om het in de praktijk te verhinderen. Een goede samenwerking met de KGB is daarvan het gevolg. En toch komen stakingen voor, echter meestal als een spontane reactie op een onaanvaardbare maatregel of naar aanleiding van een gebeurtenis, die de maanden- of jarenlange opgekropte woede doet uitbarsten. Indien men niet spoedig tot een vergelijk komt, worden zulke 'wilde' stakingen in de regel opgelost door het leger. De meest voorkomende strijdvormen van de arbeiders zijn de langzaam-aan-actie en de stilzwijgende zitstaking.

Volgens Viktor Fainberg is het verzet van de arbeiders vooral sinds Kroetsjov toegenomen. Door de Goelag in te krimpen en dus af te zien van de tewerkstelling van uiterst goedkope werkkrachten, werd de uitbuiting van de arbeiders opgevoerd. De factoren, die hij aanhaalt om het ontstaan van het georganizeerde verzet door middel van een onafhankelijke vakbondsbeweging te verklaren, vat hij in zeven punten samen :

1. de toenemende uitbuiting van de arbeiders (het onwettig verhogen van het aantal niet betaalde werkuren, de verregaande overtredingen van de veiligheidsreglementen, de effectieve verlaging van de lonen)
2. de dramatische achteruitgang van de levensstandaard (waaraan alleen de elite ontsnapt)
3. de toename van de corruptie in alle sectoren van het sociaal-ekonomische leven
4. de inefficiënte organisatie van de produktie en de daaruit voortvloeiende zenuwslopende arbeidsperiodes

5. het toepassen van de psychiatrie op werknemers, die zich durven te verzetten
6. de toename van het aantal afgedankte arbeiders
7. de verhoging van het bewustzijn bij de arbeiders als gevolg van de beweging voor de mensenrechten.

ONAFHANKELIJKE VAKBONDEN

De eerste onafhankelijke vakbond, die van *Klebanov*, vertoont nog veel aspecten van de spontaneïteit en onervarenheid, die het arbeidersverzet voordien hadden gekenmerkt. Klebanov was een brigadier in een Oekraïense koolmijn. Hij nam zijn taak ernstig, eigenlijk te ernstig. Hij meende dat de kontingenten (kwota's) te hoog lagen en dat arbeiders de dood vonden in ongevallen, omdat ze uitgeput waren door het te grote aantal overuren. Toen hij dit kenbaar had gemaakt, werd hij op staande voet ontslagen, maar hij ging tegen deze beslissing in beroep.

Bijna 20 jaar liet de overheid na op zijn bezwaren ernstig in te gaan. In de eerste week van februari 1978 organiseerden de 45-jarige Klebanov en vier andere ontevreden arbeiders een perskonferentie in Moskou om de oprichting aan te kondigen van een nieuwe, onafhankelijke vakbond met het doel te protesteren tegen de te lage lonen, de onveilige werkomstandigheden en de corruptie van de managers in de Sovjetunie. "We zijn doodgewone arbeiders en gewoonlijk geven zulke mensen geen perskonferenties", zei Klebanov aan de joernalisten. "Maar men heeft ons beroofd van onze fundamentele mensenrechten. Jullie zijn onze enige hoop."

Die bijeenkomst was, om het zacht uit te drukken, zeer ongevoelen. Niet alleen was de idee van een onafhankelijke vakbond volkomen nieuw, maar ook had de georganizeerde dissidentie, van om het even welke aard, in de Sovjetunie tot het domein van de intellektuelen behoord. Merkwaardig was dat deze perskonferentie plaatsgreep enkele maanden nadat er grootscheepse festiviteiten waren opgezet in de gehele Sovjetunie om de zestigste verjaardag te vieren van het einde van het tsaristische regime en de stichting van de socialistische arbeidersstaat.

Ook waren er echter de welbekende deprimerende nevenaspecten rond heel deze zaak. In mei 1978 werd Klebanov gearresteerd en voor twee weken in een psychiatrische inrichting opgesloten. Hoe Klebanov erin geslaagd is een 'Onafhankelijke Vakbond' op te richten is een verhaal op zichzelf. Feit is dat vele arbeiders na protest bij de (officiële) vakbond en andere plaatselijke instanties, gevolgd door de klassieke teleurstelling, zich gingen beklagen in Moskou. Zo kwam Klebanov in contact met tal van andere arbeiders. Uiteindelijk waren ze met 78, uit 42 bedrijven. Ze hadden elkaar in de klachtenbureaus gevonden en vatten het plan op hun protest in de openbaarheid te brengen. De repressie sloeg toe, de meesten werden ontslagen; Klebanov, zoals reeds boven vermeld, werd in een psychiatrische instelling opgesloten.

Op dezelfde perskonferentie zei Victor Luchkov, medestichter van de 'Vereniging van Vrije Vakbonden', dat er van de intellectuele dissidenten nog niet veel respons gekomen was, wat hij natuurlijk betreurde. Klebanov verklaarde dat ze van plan waren zich verder te organiseren en uit te breiden. Op dat ogenblik hadden zij reeds 200 leden die openlijk durfden uit te komen voor hun lidmaatschap van de nieuwe onafhankelijke vakbond. Ook hadden reeds tientallen arbeiders met klachten over hun werk contact gezocht, nadat zij vruchteloos bij de officiële vakbond te rade waren gegaan. Duizenden arbeiders schreven brieven om hen geluk te wensen, toen ze het bericht via de BBC vernamen. "Individueel kunnen we niets tegen deze onrechtvaardigheden doen", zei Klebanov, "we moeten samenwerken".

Dat de Sovjetautoriteiten deze activiteiten van arbeiders in hun arbeidersstaat niet met lede ogen aanschouwden en alles zouden doen om deze poging tot oprichting van een vrije vakbond in de kiem te smoren, blijkt uit hun snelle reactie. Reeds op 7 februari 1978, nauwelijks een week na de perskonferentie, werd Vladimir Klebanov 's nachts aangehouden in een metrostation in Moskou en werd hij naar alle waarschijnlijkheid overgebracht naar een psychiatrische instelling in Onetsk. Andere leidende figuren van de nieuwe vereniging, Vladimir Poplavski, fabrieksarbeider, en Gabriel Jankov, handarbeider,

werden gevangen gezet en Eugene Nikolaïev, ingenieur, werd naar alle waarschijnlijkheid in de psychiatrische Katchenko-kliniek in Moskou opgesloten.

Maar Klebanov en zijn kameraden hadden hun voorzorgen genomen. De raad van hun vakbond had op 1 februari 1978 te Moskou een oproep gelanceerd, gericht aan het *Internationaal Bureau van de Arbeid* (MOT) en aan internationale vakbondsorganisaties, getekend door 43 arbeiders die de statuten hadden opgesteld. Zij zonden eveneens een manifest met hun doelstellingen naar het *Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen* in Brussel en naar het hoofdkwartier van Amnesty International in Londen.

Op dinsdag 11 maart 1978 besliste de kommunistisch-socialistische leiding van Italië's grootste vakorganisatie éénstemmig te breken met het door Moskou beheerste Wereldverbond van Vakverenigingen, waarvan het sekretariaat zich in Praag bevindt. De 266 leden tellende raad van het Italiaans Algemeen Vakverbond (CGIL), dat de helft van de Italiaanse arbeiders organizeert, stemde voor beëindiging van zijn binding met het Wereldverbond en tot het verstevigen van banden met westelijke internationale arbeidersbewegingen. Het besluit, waaraan al enige tijd gewerkt was, werd versneld door de dристheid waarmee de Russische autoriteiten te werk waren gegaan in hun repressie tegen de oprichting van de 'Vereniging van Vrije Vakbonden'. Daarbij kwam natuurlijk ook het feit dat het recente beleid van de Italiaanse Kommunistische Partij meer onafhankelijkheid van Moskou wenste en meer toenadering zocht met andere politieke partijen in Italië. De woordvoerder van het CGIL noemde, in een rede vóór de stemming, het Wereldverbond "een ouderwets en een onnuttig apparaat". Hij zei dat haar beleidsbepaling altijd verwijst "naar standpunten van staten, waardoor vakbonden in een niet-autonome positie geplaatst worden".

In mei 1978 deponeerde het *Wereldverbond van de Arbeid* en het *Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen* een klacht bij de raad van beheer van het *Internationaal Bureau van de Arbeid*, tegen de regering van de Sovjetunie.

Die raad van beheer vroeg aan de Russische regering "om

meer bemerkingen en gedetailleerde informatie over de beweringen volgens dewelke het wettelijk onmogelijk zou zijn om in de USSR een vakbondsorganisatie op te richten, die onafhankelijk is van de staat en van de partij". Ook werden er ophelderingen gevraagd over de "arrestatie of de internering van de stichters en van leden van de Vereniging die vermeld werden in de klachten".

Op 9 november 1978 verklaart de regering van de Sovjetunie dat de beweringen geformuleerd door twee grote vakbondsorganisaties "geen enkele grond" van waarheid bevatten. Ze deed dat zonder de minste duidelijkheid te verschaffen over de beweerde feiten : ontslagen, arrestaties en interneringen in psychiatrische klinieken van arbeiders, die misbruiken hadden aangeklaagd en ondernemingshoofden hadden bekritiseerd. De raad van beheer van de IAO vond deze uitleg onaanvaardbaar.

Ondertussen stond de repressie niet stil en werd de organisatie gedecimeerd. Honderdtien arbeiders, waarvan tweeënvijftig vrouwen, vroegen ondertussen hun aansluiting bij de 'Vereniging' aan. In haar antwoord verklaart de Sovjetregering dat die personen geen arbeiders zijn, maar "parasieten" en "maatschappelijke schipbreukelingen". Volgens haar dienden die internationale klachten enkel en alleen om "de publieke opinie te misleiden", meer nog, ze vond dat het onderzoek van de IAO onwettig en onaanvaardbaar was. Moskou vroeg met aandrang dat de IAO zich niet op sleeptouw zou laten nemen "in een politieke campagne van twijfelachtig allooi (...) die haar activiteiten in de effectieve verdediging van de belangen en de rechten van de arbeiders in diskrediet zou kunnen brengen". De afgevaardigde van de Sovjetunie in de IAO, de heer Leonid Kostin, verduidelijkte voor diegenen die het nog niet begrepen hadden, dat de aantijgingen gericht tegen zijn land, hun oorsprong vonden in "tendentieuze inlichtingen van Amnesty International, een organisatie wiens anti-Sovjet gezindheid voldoende bekend is". Tussen de betrokken personen waren er volgens de Sovjetunie "mensen die veroordeeld waren voor misdaden zoals meened, vervalsing van dokumenten en poging tot verleiding van jonge studenten".

Op 18 april 1978 organiseren afgevaardigden van de vier Franse vakbondsorganisaties, de CGT, de CFDT, de FO en de FEN, een perskonferentie, waarop ze hun steun betuigen aan de arbeiders van de 'Vereniging van de Vrije Vakbonden'. Officiële reacties vanwege de Sovjetregering lieten niet lang op zich wachten. Slechts drie dagen na de perskonferentie verklaarde het agentschap Tass dat het vreemd was dat de vier Franse vakbondscentrales "konden deelnemen aan dit provocerend spektakel gedurende deze zogenaamde perskonferentie". Het Sovjetagentschap verwijt hen dat "ze zich niet louter beperkt hebben tot een eenvoudige deelname, maar dat zij zelfs zo ver gingen om hun solidariteit uit te drukken met renegaten die niemand vertegenwoordigen". De onafhankelijke vakbond is volgens Tass, louter een 'marionettenvereniging', en voegt eraan toe dat "de daders van dit provocerend lawaai de rechten van geen mens verdedigen, te meer omdat niemand in de USSR er hen om gevraagd heeft".

Tot daar deze korte maar intense poging om tot een vrije onafhankelijke vakbond te komen. Op dit ogenblik is Klebanovs vakbond onthoofd, maar de geest en initiatieven zijn nog altijd levend. De KGB heeft zijn doel formeel bereikt. Maar terwijl zij dat vakbondsvuur met alle middelen aan het blussen waren, konden zij niet beletten dat er vonken oversprongen die onder-tussen begonnen te branden. Er moet nog zoveel gebeuren, maar het is een feit dat de recente golf van geweld in de Sovjet-unie er niet in geslaagd is om de dissidentenbeweging te likwideren.

Haar drie belangrijke karakteristieken zijn dat dissidentie niet meer het resultaat is van individuele initiatieven. Aktivisten van verscheidene filosofische en ideologische families hebben zich verenigd in hun strijd tegen de totalitaire praktijken. Op de tweede plaats is de beweging niet meer in handen van enkel intellectuelen, zoals de hierboven geschetste geschiedenis van Klebanovs 'Vereniging van Vrije Vakbonden' aantoon-t. Alhoewel het op het ogenblik misschien nog symbolisch genoemd kan worden, is het toch een betekenisvolle en kwalita-tieve uitbreiding van de dissidentenbeweging. Daarnaast zijn

er de verscheidene nationale bewegingen, die steeds openlijker het recht op zelfbeschikking opeisen. En dit betekent natuurlijk een groeiend gevaar voor het regime.

EEN NIEUWE STAP : DE SMOT

De oprichting van SMOT, de thans nog bestaande vrije vakbond, is een nieuwe stap in de geschiedenis van de bewustwording van de Sovjetarbeiders. Klebanov en zijn kameraden hadden elkaar in Moskou ontmoet, omdat ze meenden ten onrechte te zijn ontslagen en hoopten via de aldaar gevestigde klachtenbureaus hun ontslag ongedaan te kunnen maken. Pas toen bleek dat ook in Moskou aan hun redelijke klachten geen gehoor werd gegeven, namen zij het besluit een vakbond op te richten.

Men kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken dat Klebanov en zijn kameraden, ondanks de achtereenvolgende teleurstellingen die zij terwille van de bureaucratie hadden moeten inkasseren, argeloze mensen waren gebleven. Zij publiceerden vrijuit de namen en adressen van 107 van hun leden en gingen in op een uitnodiging van de Izvestia en het KGB-komitee, in de overtuiging dat eindelijk hun noodkreet tot de hogere instanties was doorgedrongen. Al spoedig blijkt dat de gesprekken met de Izvestia en de KGB geen ander doel hebben dan de snelle vernietiging van hun pas opgerichte vakbond. 43 leden sturen een oproep de wereld in en vragen de IAO en alle westerse vakbonden hen te erkennen en te steunen. In de statuten die zij tegelijkertijd met deze oproep bekend maken, staan enkele zinnen die zij bijna letterlijk uit de statuten van de officiële vakbonden in de Sovjetunie overnemen. SMOT (Onafhankelijke Interprofessionele Vakvereniging) wordt op 28 oktober 1978 opgericht. Deze 200 leden tellende organisatie is blijkbaar niet vergeten wat er met Klebanov en de zijnen is gebeurd. "Zij zijn nagenoeg volledig vernietigd door de machtsorganen. SMOT zet het werk voort dat zij begonnen, maar rekening houdend met